

PŘEDMLUVA

Jihlavské popravčí zápisy z první poloviny 15. století připravoval k vydání J. V. Šimák. Jeho rukopis užíval J. Pekař při práci na svém díle o Janu Žižkovi. Tento rukopis se však ztratil a na jeho stopu nevedlo ani zpracování Šimákovy písemné pozůstalosti v Archivu Akademie věd ČR v Praze.

V r. 1930 vydal tyto zápisy Augustin Neumann v Nových pramenech k dějinám husitství na Moravě. Text edice je však neúplný, znění nepřesné a poznámkový aparát je značným dílem zmatečný. Poprávu byla tato edice podrobena zdrcující kritice O. Odložilíkem a později ji ještě doplnil R. Urbánek. Od počátku bylo zřejmé, že je třeba edice nové.

S originálem zápisů ve IV. městské knize jihlavské jsem se seznamoval od svého nástupu do jihlavského městského, příp. okresního archivu koncem r. 1950. V letech 1956–1957 za přechodného působení v tehdejší Krajském archivu v Telči jsem pořídil přepis textu pro edici v podstatě upraveným diplomatickým způsobem. Edice však stále ustupovala před jinými úkoly.

Věnoval jsem se především přípravě edice 15 rejstříků městské sbírky z let 1425–1442, která byla dokončena v r. 1956, ale do dnešní doby nebyla vydána. Vyšel však její přepracovaný úvod jako samostatná kniha pod názvem Jihlava v husitské revoluci v r. 1961. Tam i v dalších pracích bylo využito též popravčích zápisů.

V 60. a počátkem 70. let jsem připravil při jiných pracích rozsáhlejší zpracování Drobná válka předhusitská na Moravě ve světle popravčích zápisů jihlavských, koncipované jako českomoravské oppositum se specifikem husitské revoluce vůči Brunnerovu dílu Land und Herrschaft. Dvojí příčina však zabránila jeho dokončení a vydání. Jednak se ukázalo, že Brandlova edice moravských pühonných knih, kterých jsem hodlal v rozsáhlé míře použít, již nevyhovuje a podmínky mi nedovolovaly pracovat s originálem a edici rektifikovat. Zároveň se ukazovalo, že na vydání práce vcelku není naděje.

Za těchto okolností jsem na doporučení akademika V. Vaněčka přistoupil ke zpracovávání dílčích studií. Náběhy k tomu byly učiněny již dříve pojednáními o počátcích Tábora, prehistorii moravských Táborů a Vilémovi z Pernštejna. Další bylo věnováno diplomatickému a právnímu rozboru zápisů a vyšlo v Právněhistorických studiích v r. 1974. Postupně potom vycházely studie věnované ostatním hlavním typům bojových družin.

Okolnostmi vynucená parcelace větší práce ukázala našťastí pozitivní líc této nezbytnosti a užitečnosti dílčích studií. Propracováním byla doložena nesprávnost obecných soudů, přesvědčivě vystoupila povaha bojových družin, jejich hlavních typů, role vysoké šlechty a funkce těchto družin v soudobé společnosti. Ukázalo se, že jihlavské popravčí zápisy osvětlují časovým vymezením a odlišným způsobem poměry v desetiletích před husitskou revolucí v některých ohledech výrazněji než dotud lépe známá popravčí kniha pánů z Rožmberka a významem za ní nikterak nezaostávají.

Zápisy nepředstavují jediný celek, nýbrž mají dvě hlavní části. První byla souhrnně zapsána v r. 1419 a shrnula z různých míst shromážděné výslechy z let 1405–1419 na samém začátku revolučních událostí. Druhá část, menšího rozsahu a významu, ale dosud nedoceněná, má jádro v událostech kolem r. 1432, kdy došlo k novému vyhocení vztahů Jihlavy ke šlechtickým pánům, a byla zapsána po r. 1441, kdy Jihlava uzavřela období střetů mírovou smlouvou s Táborem. K tomu přistupuje několik zápisů starších i mladších, úhrnem z let 1426–1457.

Přípravné studie byly uzavřeny pojednáním o situaci na českomoravském pomezí kolem

r. 1430 podle druhého souboru zápisů. Po vydání předposlední studie o bojových družinách ve východních Čechách v r. 1984 přicházely z různých stran podněty k dokončení dávno rozpracované edice. K soustavnější práci na ní jsem mohl přistoupit kromě dílčích náběhů teprve od r. 1991. Přes dlouholeté užívání tohoto pramene se ukázalo, že kritické zpracování textu a rejstříku je časově stále ještě velmi náročné a že určení všech místních a osobních jmen nakonec nebude možné. Ačkoli jsem se snažil o vyčerpání všech dostupných možností, nezbývá než ponechat některé identifikace a lokalizace teprve využití dokončené edice. Také podoba textu procházela proměnami, neboť se ukázalo, že je nezbytné přejít od diplomatického přepisu ke znění transliterovanému.

V úvodu edice byly shrnuty a doplněny výsledky přípravných studií, takže výsledný text do určité míry nahrazoval původně připravovanou práci o drobné válce předhusitské, jejíchž některých nepublikovaných částí bylo přitom využito. Poněvadž by však větším rozsahem zatěžoval edici, byly v úvodu ponechány jen první tři kapitoly. Ostatní byly publikovány samostatně v Tábořském archivu 6.

Během práce jsem se obracel o radu a pomoc na řadu badatelů, kterým vyslovuji upřímný dík. Ediční zásady jsem konzultoval s dr. Jaroslavem Eršilem, podobu českých textů s dr. Emanuelem Michálkem, německých textů s prof. Emilem Skálou.

Při velmi složitých otázkách identifikace jmen mi poskytli důležité informace dr. Rudolf Šrámek, dr. Libuše Olivová-Nezbedová, u německých jmen rakouské provenience dr. Silvia Petrin, ředitelka Zemského archivu dolnorakouského ve Vídni.

První rozpis pro rejstřík provedli již brzy po r. 1957 dr. Josef Aksamit a Pavel Aksamit. Rejstřík jsem pak znovu zpracoval pomocí počítače v letech 1992–1994.

Zvláštním díkem jsem zavázán dr. Rudolfu Teclovi, řediteli Státního okresního archivu v Táboře, prof. Zdeňku Měřínskému a dr. Karlu Křesadlovi, řediteli Státního okresního archivu v Jihlavě, za obnovení úsilí o vydání tohoto pramene. Dr. R. Tecl a prof. Z. Měřínský se také ujali posouzení této edice a přitom podali řadu užitečných připomínek a podnětů. Zvláštní zmínky zaslouží, že oba navrhli po třech desítkách zpřesněných nebo nových identifikací a lokalizací osobních a místních jmen, kterých bylo velkým dílem využito. Z pověření komise pro vydávání středověkých pramenů při Historickém ústavu Akademie věd ČR edici recenzovaly dr. Božena Kopiczková a dr. Jana Zachová, kterým rovněž děkuji za účinnou spolupráci, zejména při ujasňování edičních zásad.

Edice byla odevzdána Historickému ústavu do tisku v březnu 1994, což znamená také limitní termín využití literatury. Po různých zdrženích se přikročilo k závěrečné přípravě k tisku koncem roku 2000 již v Centru medievistických studií. Za všestrannou podporu při zařazení této edice do obnovené ediční řady Archivu českého a za vytrvalé úsilí při opatrování prostředků na vydání jsem zavázán prof. F. Šmahelovi a prof. P. Spunarovi.

Praha, prosinec 2000

František Hoffmann

Ú V O D

I. VZNIK A POVAHA ZÁPISŮ¹

Popravčí a psanecké zápisy – terminologie. Jihlavské popravčí zápisy ve IV. městské knize.

I. soubor zapsaný v r. 1419. Uspořádání – hledisko chronologické, obsahové, jazykové.

Původ zápisů a jejich forma. Písař – národnost, vliv na jazykovou stránku zápisů, možnost identifikace.

Vztahy jihlavských popravčích a psaneckých zápisů k ostatním pramenům – Popravčí kniha rožmberská.

Dosavadní edice a historiografické využití.

II. soubor, zápisy z let 1426–1457. Jejich písaři, vrstvy a obsah. Dosavadní edice.

Popravčí a psanecké zápisy patří k nejvýznamnějším pramenům k poznání doby předhusitské a husitské. Jejich zvláštní hodnota tkví v tom, že umožňují bezprostřední poznání některých jinak obtížně postižitelných stránek tehdejšího stavu společnosti. Tato hodnota se ještě násobí vzácností dochování. Z doby do r. 1419 i z dalších desetiletí do konce středověku lze nashromáždit zejména z městských knih, knih vedených u dalších institucí a z listinného materiálu poměrně dosti zápisů, jež zahrnujeme pod zmíněný název. Popravčí knihy ve vlastním slova smyslu z doby předhusitské se však u nás dochovaly jen dvě. Je to dobře známá Popravčí kniha pánův z Rožmberka² a popravčí kniha jihlavská. Druhá z nich je knihou jen z hlediska textového, nikoli fyzického. Rozsahem se vyrovná knize rožmberské, je to však jen část IV. městské soudní knihy a kromě toho její záznamy nemají vyhraněný charakter popravčích zápisů a pokračují až do r. 1457.

Pro knihy a zápisy zmíněného druhu se užívá zpravidla označení popravčí, psanecké, hrdelní, krevní, smolné nebo černé.³ Již tím je naznačeno, že jde o zápisy povahy trest-

1) Práce jsou citovány zkráceně; plné tituly viz v seznamu edic a literatury. Jiné doklady lze dohledat podle rejstříku. – Tři kapitoly úvodu vycházejí z pojednání Popravčí zápisy jihlavské, PHS 18.

2) Popravčí kniha pánův z Rožmberka, ed. F. Mareš, nově A. Kalný.

3) Knihy, příp. oddíly knih tohoto druhu nebo obdobné zápisy podchytil Rostislav Nový, Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526, kniha psanců města Chebu 1310–1390, č. 689, kniha soudní města Chebu (proskripcie aj.) 1379–1388, č. 690, kniha psanců města Chebu 1391–1668, č. 691, kniha psanců Olomouc 1523–1598, č. 899, kniha civilního a trestního soudnictví města Poličky (vyznání, proskripcie aj.) 1432–1523, č. 921b, kniha soudní Starého Města pražského 1351–1367, č. 929, kniha soudní pňhonů a nálezů Nového Města pražského 1377–1427–1467, č. 975, kniha útrpných vyznání 1402–1421 (- 1490) a testamentů (1421, 1434–1455), č. 1006, kniha soudní města Šumperku (proskripcie) (1402 -) 1410–1531 (- 1557), č. 1097. U záznamů je uvedena literatura týkající se jednotlivých knih. Z let od vydání soupisu je třeba připomenout práce Bohdana Žilynského týkající se knihy útrpných vyznání Nového Města pražského a Václava Štěpána těžící z knihy šumperské.

K těmto větším souborům je třeba uvést z doby předhusitské některé další skupiny nebo ojedinělé zápisy tohoto druhu. K psaneckým, popravčím a příbuzným zápisům českobudějovickým srov. J. Pekař, Žizka 2, 32–33, pozn. 216–217 a Ivan Hlaváček, Nejstarší kniha města Českých Budějovic, 22–25. V olomouckém kodexu Václava z Jihlavy je oddíl Proscriptiones hominum et sceleris perpetrancium, leč nenaplněný zápis; F. Čáda, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, 135. Psanecké zápisy však najdeme v městské knize, kterou vydal V. Spáčil a spol., Nejstarší

ní, jež zachycují průběh výslechů, prováděných často útrpným způsobem, až po soudní řízení a výkon nejvyššího trestu, nebo jen první z fází trestního řízení.⁴ Nejde o jediný druh knih a zápisů. Pro jejich určení není rozhodující pouhý název. Je možno je utřídit podle několika hledisek, zejména podle institucí, kde vznikaly, podle obsahu, funkce a způsobu vedení. Zde postačí omezit se na zjištění, že do 15. stol. vznikaly ve městech,⁵ u vrchností nebo při výkonu trestně soudní pravomoci povahy zeměpanské, zejména tzv. popravy. Přitom docházelo k různým spojením, např. k výkonu popravy královskými městy. Knihy tohoto druhu měly i svůj vývoj od počátků ve 14. stol. až do 18. století. K nim se řadí i knihy příbuzné spíše obsahem než vlastní povahou, např. rejstříky bratrstva českobudějovického. Podle hlediska správně-diplomatického je důležité určit, zdali šlo o knihu vedenou či o sbírku zápisů, pořizenou z různých zdrojů k potřebám evidenčním a informativním.

městská kniha olomoucká, s českým překladem. Těmito zápisy se zabýval V. Štěpán, Proskripční zápisy. Z dalších v menším počtu se vyskytujících zápisů tohoto druhu – které byly zpřístupněny pracemi věnovanými diplomatickému a správnímu rozboru městských knih od 14. do 15. stol. – uvádíme vyznání v knize prachatické, které datoval V. Starý, Nejstarší zachovaná prachatická městská kniha 37, k r. 1410 a jež vytěžil Z. Šimeček, Lapkovské bratrstvo V. Hrona na Prachaticku. Zápisy popravčí povahy z r. 1406 z Plzně, vedené v nedochované městské knize, se dochovaly v pozdějším záznamu: J. Strnad, Nový rukopis Pamětí plzeňských, 29-30. Na trestní zápisy v první dochované rychtářské knize znojenské z let 1415–1416 upozornil A. Verbík, Rychtářské knihy. Menší počet zápisů psanecké a popravčí povahy, též se zmínkou o „Žižkovi z Krumlova“, zejména z let 1415–1419, se zachoval v Prostějově. J. Kühndel, Nejstarší městská kniha prostějovská 69-70, 110-114. Ze sousedství českých zemí je popravčí zápis zhořelecký z r. 1430, CD Lus. Sup. II, 142. Ojediněle dochovaný pramen jiného druhu, ale obsahově příbuzný, zpracoval F. Šmahel, Rejstřík budějovického lapkovského bratrstva z let 1434-1435. Týž autor vydal potom souhrnné Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské. K tomu Z. Šimeček, Poznámka k činnosti budějovického vojenského bratrstva 65-67 a K. Pletzer v referátu JSH 28, 1959, 136-137. F. Šujan otiskl spolu s českým překladem *Passio raptorum de Slapanicz*, líčící pohromu tlupy Kyzoltovy v r. 1401. Nový český překlad ve Výboru z české literatury doby husitské 1, 417-421, výklad zápisů F. Hoffmann, Pašije šlapanických loupežníků.

V citované studii v PHS byl podán též přehled obdobných pramenů mladších. Mezitím jejich studium i edice v Čechách i na Moravě značně pokročily, takže přehled zde uzavíráme 15. stoletím, zejména obdobím do husitské revoluce. Soustavně se zabýval hrdelním soudnictvím v období pozdního feudalismu J. Pánek, který zpracoval několik smolných knih ze středních Čech a v závěrečné studii Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách nastínil hlavní otázky a podal obsáhlý přehled literatury a edic nejen z českých, ale i z dalších evropských zemí. Řada obdobných edic vznikla i na Moravě.

Souhrnné historiografické zpracování popravčích a příbuzných pramenů středověkých dosud chybí. Dílčí náběh, pro otázky dnešní historiografie stěží použitelný, k tomu učinil Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, 2, kniha pátá o správě policejní, zejména o škůdcech veřejné bezpečnosti 135n., a z knihy sedmé o městském soudě kapitola o věcech trestních 736n. V díle J. Klaboucha, Staré české soudnictví, některé kapitoly pojednávají o trestním a důkazním řízení a mučení. Cenná je dosud práce B. Riegra, Zřízení krajské v Čechách, I. Historický vývoj do r. 1740. Novější práce o trestním právu, zejména K. Malého, se zaměřují zejména na Čechy, období od husitské revoluce do r. 1627 a na rozbor deliktů, kdežto instituci popravy před revolucí pomíjejí. Rozborem jiných pramenů, provolačních knih dvorského soudu, přistoupil k obdobné problematice J. Teplý, Lapkové na českém východě. Výsledky dosavadního studia včlenili do obecnějšího vývoje J. Petráň, Skladba pohusitské aristokracie 44-45, J. Kejř, Husité 53-54, F. Šmahel, Dějiny Tábora I. 1, porůznu, J. Válka, Středověká Morava 109, Dějiny zemí Koruny české I, zejména 133–135, obdobně pro poslední desetiletí středověku a počátek novověku J. Macek, Jagellonský věk, zvláště 135–141, aj.

4) O tom R. Rauscher, O popravčí knize pánů z Rožmberka.

5) V klasifikaci městských knih vymezil jejich místo mezi knihami trestními V. Vojtíšek, O studiu městských knih českých 73-74, 81. Z hlediska diplomatického byla prozatím těmito knihami v dalších studiích věnována nepatrná pozornost.

V dalším se omezíme jen na to, co je významné pro určení povahy popravčích zápisů jihlavských.

Jihlavské zápisy mají původní označení *Vyznání lupičů, škůdců a zločinců*.⁶ Ze zmíněných středověkých i novodobých názvů pro ně volíme název zápisy popravčí a psanecké nebo s vědomým zjednodušením zápisy popravčí, neboť souvisely s popravčí pravomocí, svěřenou městu Jihlavě. Jejich charakter však není jednolitý. Převažují zápisy shromážděné z různých míst a informující o osobách provozujících trestnou činnost. Tyto zápisy je možné zahrnout do instituce tzv. popravky. Další zápisy podobné povahy vznikaly přímo v Jihlavě. K tomu přistupovaly zápisy proskripční, souvisící s institucí psání neboli proskripcí. Konečně další zápisy vyplynuly z uplatňování běžné městské trestní pravomoci. Název popravčí zápisy ostatně zdůvodňuje i okolnost, že valná většina vyslychaných skončila na popravišti. Dalším výkladem bude povaha těchto zápisů zpřesněna.

Jihlavské popravčí zápisy se nedochovaly v samostatném svazku, nýbrž ve IV. městské knize. Je to kniha soudní. Její popis podal O. Smital v pojednání o městských knihách moravských.⁷ V knize o 252 listech, formátu 42 x 30 cm, v pěkné gotické vazbě v temně červené safiánové kůži s kováním, jsou nejprve zapsáni na fol. 1-5 měšťané přijatí v letech 1433–1536. Dalších 7 listů nebylo popsáno. Na fol. 13r-36r jsou zaznamenány popravčí zápisy. Folia 36v-65v jsou opět prázdná. Na fol. 66 teprve začíná vlastní soudní kniha se zápisy z let 1419–1519. Již z tohoto uspořádání knihy vyvstává první otázka, a to jakým způsobem a kdy byly popravčí zápisy zapsány.

Vazba knihy, shodná s městskou knihou V. z let 1473–1514, naznačuje buď možnost dodatečného svázání volných složek, nebo pozdější převazby obou knih. Zatímco jihlavské radní knihy jsou manuály autentické – čistopisy přepsané najednou po větších částech z konceptních záznamů v manuálu běžném⁸ – o soudních knihách to jednoznačně tvrdit nelze. Zdá se spíše, že tyto knihy byly vedeny běžně. Nicméně i při tomto způsobu vedení knihy je pravděpodobný určitý rozvrh svazku, který nebyl porušen ani dodatečnou převazbou, neboť nepopsaná folia byla v knize ponechána.

Městská kniha IV. soudní navazovala v r. 1419 na předchozí knihu II., která svým obsahem je smíšená kniha soudní a radní. Městská kniha III. je první samostatná kniha radní a kniha IV. první samostatná kniha soudní od doby, kdy se obojí druh knih oddělil. V knize II. je několik proskripčních zápisů ze 60. let 14. stol.,⁹ ale počátkem 15. stol. již nebylo volné místo v prvních dvou městských knihách na zapsání většího souboru popravčích zápisů. Nezbylo proto než jim vyhradit řadu folií v nově založené knize. Tak lze

6) Item recognita predonum, spoliatorum et malefactorum. Fol. 13ra. Termíny se zčásti překrývají, český překlad je volný.

7) O. Smital, Das Institut der Stadtbücher in Mähren, o IV. městské knize s. 261-262. Je uložena ve Státním okresním archivu Jihlava, fond Městská správa Jihlava, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 5.

8) K městské knize III. je dochována i část knihy konceptní III A.

9) O. Smital, Das Institut der Stadtbücher 258.

vysvětlit, že do městské knihy IV. byl zapsán najednou při jejím založení v r. 1419 soubor popravčích zápisů a že později se v nich v několika intervalech pokračovalo, stejně jako v civilní agendě soudní od folia 66.

Tento výklad znamená, že pro základní soubor popravčích zápisů na ff. 13r–34r, které jsou v edici označeny jako I. část, je rok 1419 terminus ad quem a že tedy v nich nemůže být zmínky o událostech po r. 1419. Prohlídka zápisů tento předpoklad potvrzuje. Teprve další zápisy, začínající na fol. 34va a v edici označené jako II. část, se týkají let 1426–1457.¹⁰ Nejprve je třeba věnovat pozornost jednolitému souboru najednou přepsaných zápisů do r. 1419 na ff. 13r–34r, tedy I. části. První představu o nich poskytuje jejich přehled.¹¹

Jestliže odmítneme možnost, že pořadí zápisů je náhodné, pak se naskytá pořádací hledisko chronologické, obsahové (věcné) a jazykové. Již pohled na přehled zápisů vylučuje první možnost chronologickou a naznačuje, že také další dvě možnosti nejsou naráz průkazné. Přesto však je zřejmé, že kupodivu rozhodující bylo hledisko jazykové. Nejprve byly zapsány výslechy latinské, potom německé a nakonec české, které počtem převažují. Toto uspořádání je jen v malé míře narušeno jednotlivými zápisy v jiném jazyce nebo zápisy jazykově smíšenými. Uspořádání tohoto druhu má určitý význam nejen pro posouzení vzniku a účelu zápisů, nýbrž i pro osobnost pořadatele a písaře.

Hledáme-li další pořádací princip uvnitř jazykových skupin, zjišťujeme jen menší soubory zápisů příbuzných po stránce obsahové i chronologické. Tak první zápisy, pořázené r. 1417, se zaměřují na skupinu, kde jednou z hlavních osobností byl lapka Schön-peter. Podobná skupina následuje v r. 1419. Mezi českými zápisy je takový soubor týkající se skupin, jež působily pod vlivem pana Viléma z Pernštejna, příp. též pánů z Častolovic, Brandýsa, Lamberka a Kunštátu¹² na fol. 29–32, příp. 34, č. 49–55, příp. 57. Tyto souvislosti vyloučí zřetelněji z historického vytěžení popravčích zápisů.

Je pravděpodobné, že toto částečné uspořádání, které neprozrazuje smysl pro přesnější logické členění, ale zároveň nezůstává nikterak pod úrovní dobových požadavků na určité uspořádání, bylo dáno zápisům až v Jihlavě. K této otázce se vrátíme v jiné souvislosti.

Provenience zápisů co do místa vzniku i co do podoby byla rozličná. Většinou jde o záznamy výslechů, jež byly zaznamenány tzv. krevními písaři přímo při vyslýchání chycených příslušníků skupin, ať již vypovídali dobrovolně nebo při mučení. Tyto zápisy byly zaznamenávány do knih, v Čechách zejména popravci,¹³ obecně pak zvláště v královských

10) Viz závěr této kapitoly.

11) Viz přílohu I.

12) Jména jsou převedena do dnešní české jazykové podoby. Jen tam, kde jde o zvláštnosti, nejistotu nebo zřejmou německou národnost, příp. zkomoleninu německého písaře, je ponechán původní tvar.

13) O rejstřících vedených popravci srov. B. Rieger, Zřízení krajské v Čechách I, 40 a 61.

městech. Odtud byly pořizovány opisy a ty ve formě listů nebo jejich příloh byly rozesílány na různá místa, jež na takovýchto zprávách mohla mít zájem. Datované zápisy zabírají léta 1410–1419. Některé nedatované zápisy však zřejmě spadají i do doby před r. 1410 (1405), což vyplývá teprve z individuálního rozboru.

S původem zápisů souvisí i jejich formulář.¹⁴ Není jednotný, nýbrž liší se podle vzniku zápisů i podle zásahů, které v nich prováděl písař při sestavování sbírky. Zpravidla jsou uvedeny nadpisem, kde je jméno vyslychaného, ne vždy rok a údaj o trestu.¹⁵ Nadpis se někdy opakuje u druhé i další části výslechu, které bývaly prováděny útrpným způsobem.¹⁶ Vlastní zápis obsahuje v objektivní formě výčet činů a událostí, o kterých vyslychaný vypovídal, při čemž zvláštní pozornost byla zaměřena na podchyčení jmen osob. V některých zápisech je výslovná zmínka o tom, odkud výslech byl sdělen nebo kde byl konán, v dalších se dá zjistit ze souvislosti. Přesto však je místo výslechu známo jen u poloviny zápisů.

Výjimečně se dostal do sbírky list v úplnější podobě, a to informace o vraždě z Německého Brodu.¹⁷ Vedle zápisů, jejichž předlohou byly listy, jež písař pro dlouhodobou potřebu zpravidla omezil na strohou skutkovou podstatu, se vyskytují i pouhé přehledy osobních jmen. Někdy jsou uvedeny větou, komu byly sděleny a koho se týkají,¹⁸ jindy jen všeobecným nadpisem,¹⁹ takže interpretace takových skupin je obtížná.

Mezi zápisy takto zjednodušenými je nesnadné odlišit i výslechy provedené v Jihlavě. Je možno to předpokládat u posledního zápisu sbírky z r. 1416, který se týká Volka pivovarníka. Je velmi pravděpodobné, že jihlavské provenience jsou i další výslechy z poloviny zápisů, kde původ nebylo možno spolehlivě zjistit. Předlohou pro tyto zápisy byla patrně jihlavská městská kniha povahy trestní, která byla vedena samostatně již asi od 60. let 14. stol. a o které se zmíníme níže.

V Jihlavě byly zprávy shromažďovány, doplňovány místními výslechy, určitým způsobem tříděny a v r. 1419 zapsány. Zápis spadá téměř přesně do počátků husitské revoluce. Uvidíme dále, že důležitým mezníkem pro soustředování zpráv v Jihlavě bylo privilegium Václava IV. z r. 1410. Ač bezprostředním motivem utřídění a souborného zapsání nashromážděných zpráv byl velmi pravděpodobně výbuch husitské revoluce – poslední přesné datum 4. 7. 1419²⁰ tomu nasvědčuje – přistupovaly k tomu i příčiny místní či krajové, např. vyhrocení konfliktů s některými pány a naopak jejich odklizení královskými smír-

14) Srov. k tomu též ve III. kap. o druzích zápisů podle kancelářské příručky Prokopa písaře novoměstského.

15) Recongnicio Schrammonis, qui est suspensus in Wystricz. Č. 24.

16) Recongnicio Holy in martirio. Č. 11. Ungemarteter – an märter. Č. 10. Apod. Viz příl. I.

17) Č. 30.

18) Subscripta nomina directi [!] sunt domino Heinrico de Crabörn pro speciali amicitia anno Domini M^oCCCC^o decimo nono. Č. 35.

19) Nomina predonum secüntur. Č. 32, obdobně č. 33, 35.

20) Č. 8, z Velkého Meziříčí.

čími listinami, což je doloženo zejména u družiny Erharta Pušky z Kunštátu k roku 1417.²¹

Velkou roli při uspořádání a konečné úpravě zápisů měl písař. Zápisy do r. 1419 zapsal písař jediný. Zvyklosti známé z Jihlavy, odjinud, i podoba jihlavských zápisů prozrazují, že to byl písař podřadný, pomocný. Písaři tohoto druhu jednak opisovali čistopisy městských knih a listin, jednak psali trestní výslechy, což bylo pokládáno pro blízkost kata za práci méněcennou. Již tyto okolnosti vysvětlují úroveň zápisů.

Jejich zevrubnější prohlídka prozrazuje, že písařovým mateřským jazykem byla němčina, a to v písemném projevu nikterak vynikající. Písař poměrně dobře zvládl mechanický opis textů latinských, ale v českých zápisech je třeba mu přičíst množství zkomolenin, jež vznikly zřejmým neporozuměním jménům i smyslu textů. I když něco padá na vrub již podřadným písařům, kteří vyslýchali jinde a psali zprávy do Jihlavy, hlavní podíl na nízké jazykové úrovni bezpochyby patří písaři jihlavskému. Českobudějovický písař popravního zápisu *školáckým překladem z českého záznamu učiněného Němcem* dospěl k *hrozně latině*.²² U jihlavského písaře lze sotva předpokládat schopnost samostatného překladu. Chyby v českých textech vznikly buď při bezprostředním zápisu výslechu, nebo při opisu, příp. diktátu odjinud došlých zpráv.

Pro kritiku pramene jsou zvlášť důležité zkomoleniny a chyby ve jménech osobních a místních, kterých je velmi mnoho. Některé z nich lze téměř odvodit jako pravidlo, jiné jsou zcela neočekávané. K pravidelným patří zejména záměny souhlásek s – z, které jinak v soudobém pravopise byly časté, ale v jihlavských zápisech vyplývaly i z neznalosti jazyka a zřejmého neporozumění (Sasemkovy – Sazemkovi, Parzissek – Pařízek, ve Zwratczy – ve Svratce). Stejně časté jsou záměny souhlásek b – p – v (Webta, Wepta – Bepta, wyba wgisda – bývá v jízdě). Záměny se vyskytují také u dalších souhlásek: ř – z (z Possyczye – z Poříčie), č – s (Slupek – Člupek), ž – š (v bossym domu – v božím domu), š – z (złogerryzy, zlogyrze – šlojíře). Četná jména i jiná slova jsou zkomolena tím, že písař s nimi spojil předložky nebo spojky (Straka zs s Kossnyku, na Swrczowecz, Awerzynecz – a Vavřinec, řka sknyemu – řka k němu). Neporozuměním písař nejen nesprávně spojoval, ale i dělil slova (wyle moly – Vilémovi). Z neporozumění docházelo i k záměnám velkých písmen při opisování (Dolnice – Solnice, Sovačovskej – Tovačovskej, Randiss – Brandýs). Písař ztroskotával na seskupení souhlásek (sbrchr – svrchu). Vedle pochybení tvaroslovných (svý dyel sukno) písař způsobil neporozuměním i zkomolení smyslu (hromada Petkaw se s ním – Hromada potkav se s ním). V příkladech by bylo možno pokračovat. Ukazují zároveň, jak nesnadný je úkol edičního zvládnutí těchto zápisů. Vedle rekonstrukce textu podle smyslu a určení jmen podle různých pomůcek pomáhaly i prostředky paleografické.

21) Viz studii Erhart Puška.

22) J. Pekař, *Žižka* 2, 217.

Např. zdánlivě cizokrajné *de Laguoro* bylo takto podle špatně pochopené grafické podoby objasněno jako *de Lacznou* – Lačnov.

Za velmi důležitý a užitečný po stránce jazykové – co do češtiny a němčiny – je třeba pokládat zejména výslech Jana Holého, zachovaný v českém a německém znění.²³

Popravčí zápisy jsou proto velmi bohatý pramen ke zkoumání filologickému. Ukázaly to již práce F. Oberpalcera, založené především na českých knihách smolných 16. století.²⁴ Nemenší měrou to platí o textech německých a latinských.²⁵ Zkoumání této jazykové problematiky v popravčích zápisech jihlavských je proto třeba přenechat odbornému zpracování filologickému.

Na další otázku po způsobu zapsání jihlavských zápisů nelze odpovědět jednoznačně. Je to dáno již tím, že některá vyznání vznikala přímo v Jihlavě, kdežto jiná tam byla písemně sdělována. Naskytá se tudíž možnost přímého zápisu jihlavským písařem, zápis podle písemné předlohy, zápis podle diktátu a kromě toho zápis podle vlastního nebo jiného překladu. I když jihlavské zápisy byly do městské knihy zapsány najednou týměž písařem, je třeba připustit v předchozích fázích vznikání tohoto souboru všechny možnosti. Diktátu nasvědčuje u zápisů cizí provenience zejména komolení vlastních jmen, neboť opis podle předlohy – jejíž úroveň však nemáme možnost porovnat – by se tomu alespoň zčásti vyhnul. Právě zmíněné zapsání výslechu Janka Holého v českém a německém znění dává možnost zkoumání těchto otázek. Velmi zřetelně svědčí pro diktát např. zapsání *zrádce* místo z *Hradce*. Vyznání bylo učiněno v Jindřichově Hradci a není nemožné, že do Jihlavy se dostalo již v obojí jazykové podobě, ač přirozeně nelze vyloučit ani pořízení překladu v Jihlavě. Zevrubnější osvětlení těchto otázek, které však sotva vždy dospějí k určitému výsledku, je třeba odložit až po filologickém zpracování zápisů.²⁶

Ani pokus o identifikaci písaře I. souboru popravčích zápisů jihlavských z r. 1419 nedospívá k určitému závěru. V Jihlavě jsou sice dobře známy ruce i jména vedoucích městských notářů z 1. pol. 15. století, zčásti i písařů pomocných,²⁷ ale písmo popravčích zápisů nebylo možno paleograficky identifikovat. Bylo již připomenuto, že zapisování trestních případů a zejména těch, jež měly něco společného s *proléváním krve*, tj. s výsledky právem útrpným, bylo pokládáno za činnost podřadnou, řádného písaře, zejména jestliže byl duchovního stavu, naprosto nehodnou. Proto např. novoměstský písař Prokop ve

23) Č. 11-12, 42-43. Srov. Tábor 115-120.

24) Zejména Jazyk knih černých, jinak smolných, a edice Vyznání na mučidlech.

25) Vzorné zpracování z hlediska německého jazyka podal Emil Skála, *Das Egerer Urgichtenbuch*. Zmíněná edice nejstarší knihy olomoucké (pozn. 3) má některé chyby ve čtení původního latinského textu i v českém překladu.

26) O těchto otázkách i níže o organizaci bezpečnostní služby. F. Rauscher, *O popravci knize 13*, předpokládá nejprve záznam výslechu na list, který byl zaslán popravčímu úřadu. – V jihlavských zápisech se nevyskytuje týž zápis, zapsaný v různé podobě dvakrát jako je tomu v popravci knize rožmberské. K tomu J. Pekař, *Žizka 2*, 23. Výjimkou je zmíněný zápis o výslechu Janka Holého, viz pozn. 23.

27) Srov. B. Bretholz, *Johannes von Gelnhausen*, 14n., F. Hoffmann, *K dílu Jana z Gelnhausenu*, 67-81.

své kancelářské příručce velmi důtklivě nabádal písaře, aby se takovým textům vyhýbali a zásadně odmítali je psát.²⁸ Přímo z Jihlavy pak je znám případ městského notáře Mikuláše, který v polovině 14. století neváhal opustit významný a výnosný úřad, aby nemusel vykonávat takovou zneuctívající práci.²⁹ Již z toho je zřejmé, že po půlstoletí po této události zapsal také sbírku popravčích zápisů do IV. městské knihy písař pomocný, ne-li zvláštní písař krevní. Dosvědčuje to i nízká jazyková a pravopisná úroveň zápisů, nesrovnatelná s kvalitami vedoucích notářů, kteří patřili k významným osobnostem svého druhu, v čele s Janem z Gelnhausenu. Rozbor dostupného diplomatického materiálu nevedl k dalšímu pozitivnímu výsledku. Ruka, jež zapsala ve IV. městské knize popravčí zápisy, nebyla jinak v městských knihách a listinách zjištěna a písaře nebylo možno identifikovat.³⁰

Bylo již řečeno, že popravčí zápisy jihlavské mají u nás jediný soudobý protějšek v popravčí knize rožmberské. Vztah obou pramenů bude možno zevrubněji objasnit teprve po podrobném rozboru diplomaticko-právním a po historiografickém vytěžení těchto pramenů, které může objasnit četné souvislosti. Zatím můžeme vztah obou důležitých pramenů charakterizovat jen obecnějšími rysy.

Zevním rozsahem se obojí zápisy podstatně neliší. Rozdíl tkvějí v časovém rozsahu a obsahu. Zápisy rožmberské zabírají delší období 1389 až 1429, ale jejich hlavní význam tkví bezprostředně v revolučním období husitském. Přitom ovšem neztrácejí na významu ani zápisy z období staršího, do prvního desetiletí 15. století. Soubor jihlavských poprav-

28) Prokopa písaře Nového města Pražského *Praxis cancellariae*, 47-48.

29) „Verum quia de me scire cupitis veritatem, vestra dileccio non ignorat, quod olim fortuna mihi arrisit, que iam incipit novercari; nam domini mei cives iurati civitatis Iglavie me in notarium et rectorem scole elegerunt ceteris pre omnibus, qui promoti fuerunt, itam quod regimen scole et stilum civitatis tenui a festo Resurreccionis usque ad festum Procopii. Et ab officiis prescriptis nullatenus remotus fuissem; tandem contiguit (sic), quod literas sanguineas scribere debui et alia, que sunt in magnum periculum anime; renui et penitus officia mihi collata resignavi, sic quod quidam Johannes subnotarius maioris civitatis Pragensis in locum meum successit a doctore et notario predictae civitatis promotus. Modo anxiatus est spiritus meus et turbatum est cor meum ... Scriptum per manum Nicolai in domo miserie, ubi nulla copia sed summa inopia.“ Nedatovaný list notáře Mikuláše převoru sedleckému otiskl J. Loserth, *Urkundliche Beiträge* 98-99, č. 9. Částečně přetiskl J. Tadra, *Kanceláře a písaři v zemích českých 172-173*, který událost položil k r. 1400. Tadrů opravil ve stopách J. Čelakovského O. Smital, *Das Institut der Stadtbücher* 275, který notáře Mikuláše správně určil jako předchůdce Jana z Humpolce před r. 1360. Osobností Mikulášovou se zabýval zevrubně Em. Schwab, *Nicolaus von Melnik*, který se však o příčinách odchodu nezmiňuje. List Mikulášův převoru sedleckému byl napsán právě asi r. 1360.

„Litere sanguinee ... et alia, que sunt in magnum periculum anime“ nejsou „jakési kruté listy“, jak uvádí Tadra, nýbrž mohou znamenat jednak listy ve věcech hrdelních, jednak patrně i zápisy trestní agendy do městských knih. Již Smital upozornil, že zřejmě od nástupců Mikulášových se nepožadovalo zapisování těchto věcí do městské knihy. Zdá se však, že příčinou Mikulášova odchodu z funkce notáře nebyla jen tato záležitost, neboť jeho nástupce Jan z Humpolce neshledal městské písemnosti v dobrém pořádku a teprve on přikročil v r. 1360 k znovuzaložení městských knih po požáru r. 1353. Nicméně z této události je zřejmé, jaký byl postoj písařů k trestní agendě, což je důležité i pro popravčí zápisy této edice.

30) Ke srovnání je možno uvést, že rukou písaře K popravčí knihy rožmberské byly psány některé poselací listy třeboňských hejtmánů. R. Rauscher, *O popravčí knize 9*, který se opírá o rozbor V. Hadače. Také to znamená, že šlo o písaře ingrosistu, tedy písaře vedlejšího.

cích zápisů má naopak těžiště ve druhém desetiletí 15. století, které v rožmberských zápisech chybí. V pozdějším období klesá význam jihlavských zápisů, neboť – až na výjimky – mají užší prostorový dosah.

Přes určité rozpory v dosavadním hodnocení³¹ převládal názor, že oba soubory, rožmberský i jihlavský, vznikaly nikoli sice současně, ale více méně jako celky najednou a že bezprostředním podnětem k tomu byly události husitské revoluce nebo poměry, které k ní vedly. K tomu je možno připomenout, že kniha rožmberská se více blíží knize vedené, zatímco jihlavské zápisy ve své části do r. 1419 tento ráz nemají.

Velmi důležitá pro vztah obou pramenů by mohla být okolnost, že popravčí zápisy jihlavské z let v podstatě 1410–1419 téměř přesně zapadají do časové mezery popravčí knihy rožmberské.³² K tomuto vztahu, kde je třeba odlišit vnitřní souvislost od náhody, se ještě vrátíme.

Zápisy rožmberské zachycují především území jižních Čech. Naproti tomu zápisy jihlavské postihují podstatně širší oblast, i když nestejně. Jde v podstatě o moravskou i českou část Českomoravské vrchoviny, ale též o další oblasti, zejména východní Čechy.³³

Určitý rozdíl mezi oběma prameny je v tom, že kniha rožmberská zaznamenává převážně výslechy prováděné přímo v rožmberské doméně nebo Rožmberkům sdělované z titulu jejich popravčí pravomoci, při čemž úřad popravce tu vystupuje zřetelněji do popředí. Naproti tomu jihlavské zápisy jsou sbírkou výslechů, které byly shromážděny kromě domácích výslechů převážně z jiných míst.

Oba soubory zápisů mají styčné body některými jmény námezdníků i obětí, nikoli však celými zápisy. V popravčí knize rožmberské se najde zmínka o vraždě jihlavského kupce Heschla, která se několikrát v různé podobě objevuje i v zápisech jihlavských. Z jednotlivých osob se setkáváme v obou pramenech např. s Matějem Vůdcem a jeho tovaryštvem.³⁴

Vcelku je možno říci, že popravčí zápiy jihlavské poněkud ustupovaly do pozadí před popravčí knihou rožmberskou. Platí to jak co do hodnocení rozsahu,³⁵ tak co do významu obsahu. Skutečné srovnání obou pramenů, až na některé náběhy,³⁶ nebylo však dosud provedeno. Hodnocení je možno spíše vyvodit z využití obou pramenů v historické

31) J. Pekař se domníval, že popravčí kniha rožmberská vznikla více méně najednou „k soudu nad zajatými účastníky revolučního násilí“; *Žižka* 2, 23 a 4, 203, pozn. 23. Naproti tomu R. Rauscher ji pokládal za knihu vedenou z titulu úřadu popravčího; *O popravčí knize* 12, 24. – Nová edice A. Kalného vyšla po dokončení rukopisu edice jihlavské, takže bylo možné k ní přihlédnout jen částečně. A. Kalný pokládá rožmberskou knihu rovněž za knihu vedenou.

32) Tuto mezeru vysvětluje R. Rauscher ne zcela uspokojivě tím, že r. 1412–1418 nebylo dospělého člena rodu rožmberského; *l. c.* 20.

33) Více o tom v rozboru jihlavských zápisů. Viz též práce editora uvedené v přehledu literatury.

34) O tom již J. Pekař, *Žižka* 2, 26–27.

35) Např. J. Pekař, *Žižka* 2, 28, je považuje za menší než popravčí kniha rožmberská, což je klamně.

36) Zčásti J. Pekař, *Žižka* 2, 28n. a zejména R. Rauscher, *O popravčí knize pánů z Rožmberka*.

literatuře, kde dlouho větší pozornost byla věnována knize rožmberské. Řada studií vytěžená mezitím z jihlavských popravčích zápisů prokázala jejich význam v nejrůznějších ohledech.³⁷

Kromě zkoumání vztahu jihlavských zápisů ke knize rožmberské by bylo možno hledat další styčné body hlavně v místech, odkud pocházejí některá vyznání, zejména ve Velkém Meziříčí, Německém Brodě, Jindřichově Hradci aj. Výsledek prohlídky dochovaných písemností byl však negativní. Obdobně je tomu také u výše zmíněných menších souborů zápisů z jiných měst.³⁸

Záměr vydat popravčí zápisy jihlavské se objevil nejprve v pracovních plánech P. Chlumeckého v polovině 19. století.³⁹ První vážný pokus o vydání zápisů však podnikl teprve po mnoha desetiletích J. V. Šimák, který podle svědectví J. Pekaře, R. Rauschera a R. Urbánka pořídil opis zápisů a připravil jej k vydání.⁴⁰ Tento rukopis však již delší dobu v jeho pozůstalosti chybí a nepodařilo se jej zjistit ani na jiných místech, ani po celkovém zpracování Šimákova osobního fondu v Archivu Akademie věd ČR.⁴¹

Mezitím vydal jihlavské zápisy Augustin Neumann v Nových pramenech k dějinám husitství na Moravě.⁴² Tento pokus byl neúspěšný po mnoha stránkách. Zdrcující recenze O. Odložilíka⁴³ snad nebyla ještě dosti přísná. Editor zacházel s textem značně libovolně. Nevydal text úplný a vynechávky nevyznačoval. Otištěné části se hemží chybami a totéž platí kromě jiných nedostatků o velmi neúplném a vadném kritickém aparátu.⁴⁴ Edice si ce badatele upozornila na jednotlivosti, ale svou neúplností a nespolehlivostí jej mohla spíše zavést k omylům a chybným závěrům. V aparátu této edice jsou korigovány omyly edice Neumannovy.

Kritické vydání textu popravčích zápisů jihlavských je obtížný úkol. Pomocí předběžného lístkového indexu se podařilo objasnit mnoho zkomolenin původního textu a přispět k objasnění různých míst a jmen osobních. K porozumění některým místům a jménům přispívají i publikované předběžné práce.⁴⁵ Celkový dobrý výsledek edice je však závislý i na dalších předběžných pracích filologických.

37) Viz pozn. 33.

38) Viz pozn. 3. Výjimečně se objevují některé osoby známé z jihlavských zápisů ve studiích V. Štěpána: Jan Anděl z Ronovce, Jan Zajíček z Mezného, Petr Kadeřavý.

39) P. Chlumecky, Die Regesten, oddíl Das Iglauer Stadtarchiv 4-6.

40) J. Pekař, Žižka 2, 214; R. Rauscher, O popravčí knize 29; R. Urbánek, K historii husitské Moravy 239.

41) V Historickém ústavu AV ČR, kde byla uložena část písemné pozůstalosti J. V. Šimáka, byl tento rukopis postrádán již před r. 1960 (sign. III. 24, karton).

42) S. 215-258.

43) ČMM 55, 1931, 221-244. V odpovědi, K referátům Dra Odložilíka a ČMM, uvedl A. Neumann některá fakta o moravských pánech a duchovenstvu v době husitské, zejména o spojeních s lapky, vydání jihlavských zápisů omlouval tím, že nevěděl o chystané edici Šimákově, ale na jádro kritiky neodpověděl.

44) Srov. např. vyznání Janka Holého v edici Neumannově a v této edici, č. 11-12 a 42-43.

45) Viz seznam literatury. Této problematiky se dotýká v širších souvislostech i studie Morava před husitskou revolucí, uvedená tamtéž.

Prozatím jsme se zabývali převážně vnější kritikou jihlavských zápisů. Má-li být po-
stížena jejich hodnota jako historického pramene, je třeba přejít ke kritice vnitřní. Od-
pověď na to poskytují zčásti studie, které vzešly z obsahového rozboru zápisů, při čemž
tento pramen zdaleka ještě není vyčerpán. Přehled dosavadních hlavních názorů na hod-
notu těchto zápisů jako historického pramene a jejich historiografického využití je podán
na jiném místě.⁴⁶

Ve srovnání s I. souborem zápisů zapsaných v r. 1419 je druhý nepochybně méně
významný a zřejmě proto mu také byla věnována malá pozornost. Nicméně přesnější zpra-
cování ukazuje, že ani tyto zápisy nemají jen lokální význam.

V 18 zápisech II. souboru, č. 59–76, lze rozlišit několik vrstev z hlediska diploma-
tického i obsahového. Jen první tři zápisy č. 59–61 jsou proskripční a týkají se domácích
jihlavských měšťanů. Jde o druh zápisů známých například z proskripčních záznamů nej-
starší knihy olomoucké.⁴⁷

Další zápisy se podobají oněm z I. souboru tím, že se týkají převážně zpráv o činech
ohrožujících město Jihlavu, ať již šlo o výsledky pořízené v Jihlavě, anebo o sdělení zís-
kaná z jiných míst. Početně převažují a též obsahovým jádrem těchto zápisů jsou výsledky
z počátku třicátých let 15. století, kdy se znovu vyhrotilo nepřátelství mezi Jihlavou a ně-
kterými představiteli vysoké šlechty.⁴⁸

První proskripce z r. 1426 zapsal notář Jan z Višňové (ruka A). Datum 1426 připsal
jeho nástupce Samson z Čáslavě (B), který též zápis v r. 1430 zrušil. Většinu zápisů II. sou-
boru zapsal notář Jan z Řečice (C) mezi lety 1439–1444. Podle barvy inkoustu zapsal nej-
prve 3 zápisy na fol. 34va, potom většinu zápisů II. souboru 34va–36ra a snad později zá-
pisy na fol. 36rb (*Nota diligenter*). Znamená to, že jádro zápisů II. souboru bylo shro-
mážděno podle výsledků a zapsáno najednou, stejně jako I. soubor. Určitým motivem by-
lo asi uzavírání mírové smlouvy s Tábořem v r. 1441.⁴⁹ Krátký zápis na fol. 36rb (*Notati
hui*) zapsala neurčená ruka D mezi lety 1444–1457 a konečně sdělení z Kremže r. 1457
asi v témž roce další neurčená ruka E.

Mezi zápisy z počátku 30. let se vyskytuje především zpráva Jana z Lichtenburka na
Cornštejně a Jemnici, která vypočítala měšťany zajaté a dovedené na hrad Vranov na již-
ní Moravě. Tento čin souvisel s dalším pokusem o přepadení a ovládnutí Jihlavy šlechtic-
kými pány.⁵⁰

Početná skupina zápisů objasňuje násilné činy, kterých se dopouštěl vůči Jihlavě
Zdeněk Brtnický z Valdštejna, jenž se někdy v těch letech přesunul snad z pobořeného

46) V závěrečné kapitole rozboru jihlavských zápisů, TA 6, 1994.

47) Viz edici V. Spáčila.

48) Viz studii Na česko-moravském pomezí.

49) Tamtéž a F. Hoffmann, Jihlava v husitské revoluci 183 a na s. 20 též o písařích A, B, C, dobře známých z městských knih.

50) F. Hoffmann, Jihlava v husitské revoluci 165–166; BDJM 104, 108. Zápis č. 74.

hradu Rokštejna na nově vybudovaný hrad v Brtnici.⁵¹ Bojová družina, které k těmto akcím užíval, byla typická panská hradní posádka, rozšiřovaná podle potřeby o vycvičené poddané z vlastních i dalších vsí. Někdy se Zdeněk z Valdštejna spojoval i s pány Ronova a Příbyslavě, jimiž byli v té době husitští hejtmané.⁵²

Zvláštní pozornosti zasluhují dva či tři nedatované zápisy, jež prozatím klademe do počátku 30. let, ale které možná jsou staršího původu. Janek Sigárek vypověděl o tovaryšstvu, jež mělo sídlo v Červeném Martínkově, pokládaném za jeden ze dvou moravských Táborů. Byl patrně zničen někdy v r. 1422,⁵³ ale v období kolem r. 1430, kdy se upevnilo několik husitských středisek na Moravě, byla snad jeho činnost obnovena. Tam by asi náleželo působení Sigárkovy skupiny. Nelze však úplně vyloučit ani starší původ. K tomu by snad přistupoval i zápis č. 64, podávající výslech Janka ze Znojma a objasňující násilné činy na jižní Moravě a v přilehlé oblasti jižních Čech.⁵⁴

Zájmu historiků zatím unikal zápis č. 65 vůdce tovaryšstva Šimka, který prozradil větší počet osob zejména v jihovýchodních Čechách, jež se dopouštěly násilných činů. Zatím nedovedeme tento zápis datovat přesněji než do doby kolem r. 1430. Je však možné soudit, že nejde jen o loupežné tovaryšstvo, jak se jevílo pohledu z Jihlavy, nýbrž o určité zmapování drobných opěrných bodů souvisejících s revolučními boji vedenými z Tábora.⁵⁵

Dosavadní historiografie věnovala zápisům II. souboru minimální pozornost.⁵⁶ Dílčím způsobem jich bylo využito jen v práci o bojových družinách ve východních Čechách a na česko-moravském pomezí, které naznačují, že možnosti využití jsou širší.

51) F. Hoffmann, Jihlava v husitské revoluci 165; Dějiny Brtnice 86-88; BDVČ 84-85; Z. Měřínský – M. Plaček, Uprášení stavebně historického vývoje brtnického zámku v gotickém období 24-39; Z. Měřínský, Hrad Rokštejn a jeho úloha v předhusitském a husitském období 76.

52) BDVČ 84-85.

53) MT 215.

54) Na česko-moravském pomezí.

55) Tamtéž.

56) První náběhy jsou ve starých pracích K. Horkého a P. Chlumeckého; viz pozn. 39.

II. POMĚRY V ZEMI A BEZPEČNOSTNÍ ORGÁNY

Veřejné poměry a bezpečnost v zemi 1400–1420. Bezpečnostní orgány. Poprava a popravci. Město a jeho orgány bezpečnosti vnitřní a vnější. Jihlava a šlechta. Vývoj soudní a trestní pravomoci Jihlavy. Landfrýdy. Spolky měst. Privilegium Václava IV. z r. 1410. Právní základna popravčích zápisů.

Popravčí zápisy měly odlišný ráz v dobách míru a v obdobích, kdy veřejný řád byl narušen mimořádnými událostmi. Jihlavské popravčí zápisy vznikaly právě v období velmi pohnutém, takřka v předvečer revoluce. Proto je třeba alespoň nastínit poměry v prvních dvou desetiletích 15. století a podrobněji se zabývat orgány, jejichž úlohou bylo pečovat o bezpečnost v zemi a z jejichž působnosti také vznikaly popravčí zápisy. Ač jihlavské zápisy se obsahem dotýkají téměř celého území Čech a Moravy, přihlédneme zejména k Moravě, neboť postavení a pravomoc Jihlavy byly určovány především právními poměry této země.

Bezpečnost, jež zavládla v českých zemích za vlády Karlovy a markraběte Jana Jindřicha, za jejich nástupců opět upadala. V některých letech se vracely podobné poměry, jaké vládly za Jana Lucemburského anebo v ještě starších nejhorších obdobích. Jedna z hlavních příčin tkvěla ve vzájemné řevnivosti členů vládnoucího rodu lucemburského. Zároveň však narůstaly rozpory vnitřní, živené motivy hospodářskými i duchovními. Sledovat podrobně vývoj po této stránce není úkolem tohoto úvodu.¹

Na Moravě vládl od r. 1375 markrabí Jošt. Od 90. let se vyhroutil jeho zápas s mladším bratrem Prokopem. Do sporů, intrik a bojů v rozličné míře zasahovali kromě dalších činitelů i Václav IV. a Zikmund s ostatními členy lucemburského rodu. Tyto konflikty jen do jisté míry skončily smrtí Prokopovou v r. 1405. Joštovi se tím sice uvolnily ruce na Moravě, ale jeho vyšší zájmy, jež vyvrcholily přiblížením se ke koruně krále německého, jej strhovaly do dalších politických i vojenských srážek.

Po smrti Joštově v r. 1411 nabyl panství nad Moravou Václav IV. Tím se opětovně spojila vláda nad Čechami a Moravou přímo v rukou českého krále. Leč záporné stránky Václavovy osobnosti i vlády se odtud projevovaly ve zvýšené míře i na Moravě, která byla ponechána více méně péči zemských úředníků z řad vysoké šlechty. Po smrti vynikajícího zemského hejtmana Lacka z Kravař v r. 1416² se otevřela v plné míře cesta soukromým sobeckým zájmům předních představitelů šlechty a stav se neustále přibližoval anarchii. V takovéto situaci zastihla Moravu husitská revoluce.

- 1) K tomu srov. zejména R. Dvořák, *Dějiny Moravy I*, J. Válka, *Středověká Morava 107–110*, A. Neumann, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, A. Neumann, *K dějinám husitství na Moravě. Husitské války*, F. M. Bartoš, *Čechy v době Husovců*, J. Spěváček, *Václav IV. 511–576*, F. Hoffmann, *Morava před husitskou revolucí*, studie J. Mezníka, V. Štěpána aj.
- 2) O něm naposledy V. Štěpán, *Osobnost Lacka z Kravař, I–II*, ČMM 110, 1991, 217–238; 112, 1993, 11–41.

Za těchto poměrů, kdy panovník nemohl nebo nebyl schopen plně uplatňovat svou svrchovanou moc a kdy byla narušena nebo dokonce dočasně zastavena činnost soudů a správních orgánů, bezpečnost v zemi upadala. Podle měnicích se poměrů se v tom jevily určité výkyvy, ale vcelku patřila první dvě desetiletí 15. století k nejrozháranějším obdobím na Moravě vůbec.

Tento stav pocívalo velmi těžce hospodářství. Byl narušován a místy i znemožňován obchod, válečné srážky a záští odnášeli těžkými škodami poddaní a jisti si nebyli ani lidé ve městech. *Nikomu není otevřen přechod po veřejných cestách, neboť loupeže se čím dál tím více rozmáhají, čím beztrněji lupiči smějí se jimi vychloubati.*³ V r. 1404 psal Jošt Olomouckým: *Netoliko kupci na cestách, rolníci na polích, nýbrž ani mniši v uzavřených klášterích ani měšťané v uzavřených a hrazených městech nejsou svým majetkem i životem jisti.*⁴ Věnujme pozornost tomu, jak na tyto poměry reagovalo právo, spravedlnost a bezpečnostní aparát soudobého státu.

Správa a soudnictví na Moravě měly ve 14. a 15. století v podstatě podobnou povahu jako v Čechách, což vyplývalo z obdobného uspořádání společnosti. Zároveň však některé odlišné podmínky vedly k vytváření určitých zvláštních rysů. Platí to také o bezpečnostních orgánech. Jejich vývoj byl do značné míry určován vztahem centrální působnosti zeměpanské a působností místních středisek moci, což byly drobné i větší celky pod správou vyšší a nižší šlechty, měst a církevních institucí. Vývojová tendence přitom směřovala k postupnému nahrazování svépomoci veřejnou iniciativou k postihu trestných činů a k postupnému posilování a rozšiřování centrální působnosti. Panovníci vyvíjeli úsilí, aby monopolizovali výkon hrdelní pravomoci v rukou svých a svých zeměpanských úředníků. Tak tomu bylo zvláště v letech vlády silných osobností, Přemysla Otakara II., Václava II., Karla IV. Naopak páni a vladykové, města, kláštery a jiné instituce se snažili zajistit si výkon bezpečnostní a trestní pravomoci ve svých rukou, což jim nejednou bylo potvrzováno panovnickými listinami. Přitom se stávalo nezdárcou, že zeměpanské úřady se octly v nepovolaných rukou příslušníků šlechty, kteří moci zneužívali ve svůj prospěch. Kromě jiných zájmů tu nejednou hrály značnou roli příjmy z pokut a majetku viníků. Věci byly dále komplikovány tím, že jednotlivé instituce neměly ani na svém území neomezenou působnost, neboť tomu bránilo stavovské rozvrstvení. Zejména u měst se často točily spory kolem kompetence nad šlechtou alespoň v evidentních trestních případech, jež se staly na území měst nebo jejich statků. I v otázkách bezpečnostních a s tím související soudní pravomoci se tedy obrazily poměry a vývoj hlavních společenských sil ve státě.

Z orgánů, jež se uplatňovaly na postihu trestné činnosti, byli nejvýznamnější popravci. Instituce popravců má na Moravě stejně jako v Čechách počátky ve 2. pol. 13. století. Rozvinula se však menší měrou než v Čechách a byla doplňována dalšími bezpeč-

3) CDM 12, s. V, nedatovaný lat. list. Český překlad R. Dvořák, Dějiny Moravy 1, 276.

4) CDM 13, 330, č. 318, 8. 7. 1404. Český překlad R. Dvořák, Dějiny Moravy 1, 249.

nostními opatřeními, zejména spolky měst a landfrýdy. Vývoj instituce popravců na Moravě je prozatím také méně znám než v Čechách.⁵

Stará instituce popravky, zvaná též *iudicium sanguinis*, znamenala náhlý soud nad zločinci při skutku dopadenými nebo vůbec zjevnými.⁶ Postupem doby se význam tohoto termínu jednak vyhraňoval, jednak zpřesňoval, takže znamenal výkon práva, v užším smyslu zejména exekuci hrdelní, dále moc k úřední exekuci, úřad k výkonu moci ustanovený a konečně území, jež úřadu podléhalo.⁷ Popravci pak byli úředníci zemští nebo krajské. Mohla k nim patřit i královská města, pokud je panovník výslovně pověřil popravčí pravomocí.⁸

Město feudálního období mělo orgány k výkonu bezpečnosti vnitřní a větší města, zejména královská, též bezpečnosti vnější, jež nejméně do 16. a 17. století souvisela s jejich mocí vojenskou. K orgánům vnitřním patřil rychtář, příp. soud, městská rada, biriči a kat.⁹ Po právní stránce bývala tato pravomoc zakotvena v listině městských práv, dalších privilegiích, ve statutech a právních nálezích.

Bezpečnost vnější – kromě obecných potřeb vojenských – znamenala zajištění obrany proti zločincům i opatření dostatečných sil pro nepravidelná střetání se šlechtou. K tomu bylo třeba nejen orgánů vnitřní bezpečnosti, nýbrž i moci v podstatě vojenské, jež spočívala v městské hotovosti, námezdných žoldnéřích a v městském opevnění.¹⁰ Teprve výkon spravedlnosti nad dopadenými zločinci náležel již výše zmíněným orgánům bezpečnosti a spravedlnosti vnitřní.

Právní kompetence k výkonu bezpečnosti vnější se týkala dvou hlavních okruhů osob. Byli to jednak řemeslní zločinci, jednak osoby šlechtické – mezi nimiž ovšem rovněž nechyběly elementy zločinné – jež z různých důvodů v jednotlivých případech i pravidelněji sahaly vůči městu ke zbrani. Kompetence města uvnitř hradeb, na tzv. městském území před hradbami a na městských statech vůči měšťanům, ostatním obyvatelům a poddaným byla nesporná. Otázkou však je, kdy tato pravomoc nabývala širšího územního rozsahu, kdy se mohla dotýkat i osob vyššího stavu a stávala se tak popravou v plném dobovém smyslu.

5) Čechám věnoval vynikající práci B. Rieger, *Zřízení krajské v Čechách I*, Praha 1889, z dalších autorů F. Vacek, *Sociální dějiny české 195–248* a později M. Marešová, *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*, která se jen v omezené míře zmiňuje o roli měst. Vývoj na Moravě, které se sice dotýká i práce Riegrova, zevrubněji neosvětlila ani práce R. Rauschera, *Příspěvek k dějinám popravců v zemích českých 256–268*, která se týká počátků této instituce. Postupně se dotkla instituce popravky v různých souvislostech řada autorů: V. Novotný, J. Šusta, F. Graus, R. Nový, F. Kavka, J. Spěváček a další. Bylo by žádoucí shrnutí nových poznatků, na které zde však není místa.

6) B. Rieger, *Zřízení krajské I*, 27, 32.

7) Tamtéž 30.

8) Tamtéž 33, R. Nový, *Počátky znaků českých měst 401–402*, K. Beránek, *Mandát krále Václava IV.* (České Budějovice).

9) F. Hoffmann, *České město ve středověku 257–261* aj.

10) Tamtéž 146–155. F. Hoffmann, *Jihlavská pevnost 194* aj.

Základní konflikt, který prolíná popravčími zápisy jihlavskými, je střetání měst se šlechtou.¹¹ Hledáme-li kořeny tohoto nepřátelství, museli bychom se vrátit až do 13. století, do samých počátků měst. Vznik měst znamenal nesporný pokrok. I pro některé šlechtice přinášela města užitek, ale obecně znamenala omezování jejich možností. Z toho vznikaly nevyhnutelné konflikty, jež byly živeny především momenty hospodářskými, do jisté míry však i aspekty politickými. Čím větší byla moc města, tím větší hrozbu znamenalo pro okolní nižší i vyšší šlechtu. To platilo v plné míře také o Jihlavě.¹²

Vztahy hospodářské vedly ke vzniku závazků i práv mezi Jihlavou a šlechtou. Převaha práv, pohledávek, byla na straně města i měšťanů. O tom svědčí po velkém privilegii ze 13. století mnoho dokladů listinných, v městských knihách i v moravských knihách půhoných.¹³ Hospodářská převaha města a zejména pak jeho pronikání do držby statků, vedly ke sporům povahy civilní, které však nezřídka přerůstaly do oblasti trestní. Při povaze soudobého právního řádu nebylo snadné vymáhat pohledávky za šlechtou anebo se domoci nápravy pro oběti násilí. Určitou pomoc mělo Jihlavě poskytnout privilegium krále Jana z r. 1331, kterým udělil městu právo pohánět před jihlavskou cúdu pro dluhy i šlechtické osoby z oblasti od Jihlavy po Jemnici.¹⁴ Tato listina je zároveň doklad, že v Jihlavě byla v 1. pol. 14. století cúda, která byla v moci města. Podle náznaku v listině se její územní kompetence kryla s krajem Jihlavským, který se teprve postupně vyhraňoval.¹⁵ Privilegium však nelze pokládat za právo popravky, ani za poskytnutí omezené trestní pravomoci, nýbrž především pravomoci civilní, i když obě oblasti nebyly přesně odděleny.¹⁶ Rozsáhlejší práva se značnou pravomocí trestní udělil král v té době městu Olomouci.¹⁷

Jihlavská cúda zanikla patrně za reforem Karlových, kdy soudnictví bylo soustředěno do Olomouce a Brna, ač o Jihlavském kraji jsou doklady i z 2. pol. 14. století.¹⁸ Tím Jihlava zřejmě ztratila možnost přímého vymáhání pohledávek za šlechtou i stíhání jejich výstřelků a byla odkázána na zdlouhavější jednání před soudem brněnským. Tuto změnu město asi příliš nepocítovalo za vlády Karlovy a Jana Jindřicha, ale začalo si ji uvědomovat velmi naléhavě za jejich nástupců.

Karel IV. neprosadil v návrhu zákoníku *Majestas Carolina* zásadu, aby hrdelní moc byla vyhrazena králi a úředníkům královským, ale dosáhl alespoň sněmovních usnesení

11) F. Hoffmann, *České město ve středověku 302–309*.

12) F. Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci 146–148*.

13) Pojištění měšťanských práv sledovaly statutární články velkého jihlavského privilegia, CDB IV. 1, 295–296, č. 177, tzv. magna charta pro města Václava II. z r. 1285, RBM 2, 580–581, č. 1346 a čtená další právní opatření.

14) CDM 6, 326, č. 426 = RBM 3, 704, č. 1808.

15) F. Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci 128–129*.

16) K tomu B. Rieger, *Zřízení krajské I*, 30, 63–67 a porůznu.

17) Tamtéž 43.

18) F. Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci 128*.

z r. 1348 a 1355, jejichž realizace přispěla k posílení bezpečnosti v zemi.¹⁹ Usnesení prvního sněmu panovník sdělil 3. května 1348 též Jihlavským.²⁰ Ještě v květnu téhož roku vyzval pak Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby v zájmu hájení míru a veřejného pořádku uzavřeli spolek s Jihlavou k vzájemné pomoci proti škůdcům a rušitelům veřejného pořádku.²¹ K těmto opatřením se ještě vrátíme.

Karla následoval v úsilí o pojištění veřejného pořádku na Moravě jeho bratr, markrabí Jan Jindřich. V r. 1351 udělil Jihlavským právo, aby pro bezpečnost země a svou směli bořit hrady, tvrze a pevnosti, kde sídlí nebo nacházejí útočiště lupiči a škůdci. Toto právo však bylo vázáno podmínkou, že nejprve pod přísahou prohlásí tato místa za škůdcovská.²² Jihlavští se tím přiblížili trestní pravomoci, které dosáhla Olomouc před dvaceti lety, ale nikoli v podobě tak blízké právu popravky. Privilegium však bylo důležitou zbraní v boji proti osobám zřejmě šlechtického stavu, které ohrožovaly město a okolí ze svých sídel. Poukaz nejen na bezpečnost města, ale i země dodával tomuto právu obecnější význam a povyšoval město na činitele nadaného vyšší veřejnou mocí. Při výkladu tohoto privilegia však nelze pominout skutečnost, že jen o týden později obdrželi Jihlavští od téhož panovníka právo kupovat statky od pánů a vladyků, držet je městským právem a nezcižovat je osobám jiného práva.²³ Staré podloží konfliktů mezi městem a šlechtou tu vystupuje zřetelně na povrch.

Tato práva patrně byla dosti účinná, aby postačovala během 2. poloviny 14. století, kdy veřejný pořádek stále ještě nebyl narušován mimořádným způsobem. Proto asi nebylo třeba dalších opatření. Teprve od 90. let, po některých předchozích konfliktech, které zvláště na Moravě připravovaly cestu k rozvratu, vystupovaly otázky veřejné bezpečnosti znovu naléhavěji do popředí.

Dříve než přihlédneme k poměrům počátkem 15. století, je třeba zabývat se dalšími institucemi, kterými měla být zajištěna bezpečnost v zemi. Instituce popravců se na Moravě zřejmě nerozvinula takovým způsobem jako v Čechách a kromě toho popravčí úřad v rukou panských rodů mohl vést snadno ke zneužívání. Proto alespoň v některých obdobích se vyvíjelo úsilí nedostatky překonat a k tomu byly hledány cesty jinými prostředky a formami než byla instituce popravců nebo zvláštních pravomocí poskytovaných jednotlivým městům. Z těchto opatření zaslouží pozornosti zejména landfrýdy a spolky měst. Tyto organizace měly nejednou širší než jen bezpečnostní význam, neboť sledovaly také cíle správní a politické. Přesto však podstatný význam v nich měla i složka bezpečnostní.

19) K tomu kromě další literatury B. Rieger, Zřízení krajské I, 47–49, F. Kavka, Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, NumL 33, 1978, 133–137.

20) CDM 7, 572, č. 789 = RBM 5, 183, č. 360.

21) CDM 7, 580, č. 803 = RBM 5, 192, č. 378.

22) Privilegium z r. 1351 dochováno ve vidimusu z r. 1537. F. Hoffmann – K. Křesadlo, Městská správa Jihlava ... Listiny, za č. 25 a č. 438. – Srov. B. Rieger, Zřízení krajské I, 55–56.

23) CDM 8, 55, č. 89.

Landfrýd je zápis, smlouva stavů mezi sebou, po případě s panovníkem, kterou se zavazují k zachování zemského řádu a pokoje, slibující si vzájemnou pomoc někdy na čas určitý, jindy neobmezený, někdy jen na několik let.²⁴ V době předhusitské je možno pokládat za pokus o landfrýd již zmíněná sněmovní usnesení přijatá z popudu krále Karla IV. v r. 1348 a 1355, která platila i pro Moravu.²⁵ Tato *ordinatio communis pacis* záměrem i výsledkem měla však dosah obecnější než obvyklá smlouva landfrýdní. Teprve v r. 1388 můžeme mluvit na Moravě o prvním pravém landfrýdu, který uzavřeli markrabí Jošt a Prokop s biskupem olomouckým a moravskými pány.²⁶ Z dalších landfrýdů je důležitý onen z r. 1412, který uzavřel král Václav IV. s moravskými stavy po smrti Joštově o převzetí přímé vlády na Moravě.²⁷ Povahu landfrýdu měla i úmluva mezi Zikmundem, biskupem olomouckým, knížetem opavským a stavy moravskými z r. 1421, kdy Zikmund přinutil k poslušnosti moravské pány.²⁸ Oba poslední landfrýdy také zhruba vymezují základní časový úsek našeho výkladu I. souboru zápisů.

Landfrýdy se postupně vyvíjely od opatření, jež více méně jen duplikovala některá ustanovení platného právního řádu opakováním a zdůrazňováním některých naléhavě potřebných zásad a zaváděním dalších mimořádných opatření k postihu provinilců, až k obecnějším řádům, které je možno považovat za předchozí vývojové stupně ke zřízení zemským 16. a 17. století. Landfrýdy neobsahovaly totiž jen ustanovení k postihu trestních činů, nýbrž zasahovaly do oblasti práva ústavního, správního, trestního i soukromého. Z ustanovení landfrýdů v jednotlivých obdobích proto lze soudit na všeobecné poměry v zemi, na ty stránky života, které byly nejvíce postihovány porušováním právního řádu, ale i na jakousi normu toho, co bylo žádoucí nejnaléhavěji upravit do potřebného stavu. Naopak konfrontace podobných pramenů jako jsou popravčí zápisy, které obrazí některé stránky skutečných poměrů, s landfrýdy může prozradit, jak se skutečnost lišila od právní normy. Ukazuje se, že téměř všechna podstatná ustanovení landfrýdů byla porušována – od drobných přestupků trestních přes loupeže na silnicích, zneužívání hradů a tvrzí jako hnízd škůdců země, až po loupežné rejsy za hranice země – a to nejčastěji z podnětu nebo přímou účastí těch, kdo landfrýd stvrzovali svými pečeti, totiž příslušníků vyšší i nižší šlechty.

Zatímco landfrýdy měly obecnější ráz, vynucovala si doba i ujednání užšího rozsahu i dosahu. K těm patřily v Čechách i na Moravě zejména spolky měst.²⁹ Tyto spolky sle-

24) Definice R. Rauschera, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919, 6. Termíny pro landfrýd s. 7, k obsahu landfrýdů s. 13n. Srov. též J. Spěváček, *Karel IV. 554–555*, J. Válka, *Dějiny Moravy I*, 109–110. K celkovému vývoji srov. H. Holzhauser, *Landfrieden*, in: *Handwörterbuch der deutschen Rechtsgeschichte* 2, 1451–1485.

25) R. Rauscher, *Zemské míry na Moravě* 7-8.

26) Tamtéž 8. V. Štěpán, *Osobnost Lacka z Kravař I*, 228–229, jej pokládá za nejvýznamnější Joštův státnický dokument, na kterém se podílel též Lacek z Kravař.

27) Tamtéž 8.

28) Tamtéž 8. Z jiných hledisek byla událost mnohokrát popsána v dalších pracích.

29) Tamtéž 10–11. Viz též F. Hoffmann, *České město ve středověku* 294–295.

dovaly zabezpečení zájmů měst v ohledu stavovském – v podstatě proti šlechtě – a v ohledu bezpečnostním, a to jak v obecnějším významu vojenském, z hlediska obrany města proti útokům, tak v užším smyslu bezpečnostním, například k ochraně kupců, postihu nebezpečných osob apod.

Jihlavy se týkají zejména dva takové spolky, z r. 1348 a 1410. Jak již bylo uvedeno, vyzval Karel IV. v r. 1348 Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby přijaly do svého spolku (*societas*) též město Jihlavu. Účelem tohoto spolku bylo zajištění míru a bezpečnosti v okruhu působnosti měst (*districtus*), a to zejména proti zločincům.³⁰ K tomu si uvedená města měla poskytovat vzájemnou pomoc. Výzva Karlova, která souvisela s řadou jeho opatření k odstranění bezpráví a nastolení právního řádu a bezpečnosti, měla tedy i spolkem měst ještě dále násobit ustanovení platného práva a sněmovních usnesení povahy landfrýdu z r. 1348. Kromě blízkosti územní měla uvedená města společný znak v tom, že se podílela na horní činnosti a po právní stránce se řídila jihlavským právem městským i horním, jehož vrchní stolicí v Jihlavě tento panovník nedávno předtím poprvé výslovně potvrdil.³¹ Bylo by však v tomto případě přehnané vyvozovat z vrchního horního práva jihlavského též nadřazenost Jihlavy po stránce správní a bezpečnostní, příp. i vojenské.³²

Otřesy, které prožívaly české země a zvýšenou měrou Morava od konce 14. století, oživily znovu potřebu důraznějších právních opatření proti rušitelům míru a bezpečnosti. V r. 1402 Jihlava jen šťastnou náhodou odvrátila přepadení okolními šlechtici, které souviselo s boji mezi Joštem a Prokopem a s úsilím o podmanění královských měst.³³ Listina, kterou vydal Jihlavě Václav IV. 6. března 1410, obrazí již poněkud jiný stav věcí než v polovině 14. století.³⁴ Byla vydána v týž den jako confirmace jihlavských privilegií, kterou Jihlavští obdrželi na přímluvu markraběte Jošta. Je tedy zřejmé, že první listina byla vyžádána s vědomím Joštovým záměrně od Václava IV., aby měla vyšší platnost a dosah. Král se nejprve zmiňuje o panovnické povinnosti pečovat o bezpečnost. Znaje věrnost Jihlavských a jejich péči o právo (*legalitatis industria*) udělil jim moc, aby zločince, kteří kdekoli v království Českém ruší bezpečnost cest, mohli postihovat, ničit jejich tvrze i obydlí a vykonávat nad nimi spravedlnost podle práva.³⁵ Zároveň nařídil všem pánům, úředníkům, městům a zejména Kutné Hoře, Kolínu, Čáslavi, Jílovému a ostatním měs-

30) „Adversus homines maleficos, profugos et turbatores pacis.“

31) 14. 4. 1345, CDM 7, 435, č. 596 = RBM 4, 615, č. 1528.

32) Učinil tak Em. Schwab, Iglauer Wehrwesen im Mittelalter, ZVGMS 43, 1941, 113.

33) K této události a poměrům, z nichž vzešla, F. Hoffmann, Jihlava v husitské revoluci 162-166. Nový výklad s objasněním širokých souvislostí podal V. Štěpán, Nový pohled na přepadení Jihlavy v roce 1402.

34) CDM 14, 117, č. 127. Originál nyní nezvěstný, dochovan insert ve vidimusu z r. 1537. F. Hoffmann – K. Křesadlo, Městská správa Jihlava ... Listiny za č. 70 a č. 441.

35) „Favimus et indulsumus ac etiam vobis liberam concedimus potestatem, ut vos ubilibet in regno nostro Boemiae publicarum stratarum notorios invasores, fures, maleficos et pacis turbatores insequi, invadere ipsorumque munitiones et habitationes subvertere, destruere, annullare et cum eisdem iustitiam, prout criminis qualitas postulat et requirit, exequi possitis et valeatis ...“

tům, jež odedávna užívala jihlavského práva, aby Jihlavským ve výkonu této pravomoci přispívali a pomáhali. V tom se jeví zřetelná souvislost s oblastí práva jihlavského a její vrchní stolicí v Jihlavě, zejména když Václav IV. odkazoval i na starší práva poskytnutá Jihlavským jeho předchůdci, zvláště pak Karlem IV. Rozsah pravomoci k pronásledování zločinců je velmi široký a je možno ji považovat za poskytnutí práva popravcy. Pravomoc krajských popravců se vyvíjela a nemohla být jednoznačně vymezena. Patřil k ní zejména výkon vlastní popravcy, ochrana a podpora právního řádu a konečně jiné funkce správní, například krajské sjezdy, bernictví a vojenství.³⁶ Z toho chyběly Jihlavě jen některé funkce správní. Naproti tomu privilegium jí poskytovalo čelné postavení ve spolku měst, takže je možno je považovat za obecnější pověření města bezpečnostní a trestní pravomocí. Nebylo to samozřejmě v období, kdy panovník se střetával zejména s vysokou šlechtou a kdy zvláště příslušníci této vrstvy drželi popravčí pravomoci ve svých rukou, někdy z motivů sobeckých, jindy z opravdového zájmu o nápravu věcí v zemi ohrožované důsledky slabé vlády.³⁷ Podporu Joštovu je možno pokládat za doznívání jeho staré politické linie, podle které se opíral především o královská města, a za výraz situace na Moravě, poněkud odlišné od Čech. Nicméně je příznačné, že v privilegiu nebylo užito termínu, který by znamenal popravu v plném slova smyslu.

Privilegium Václava IV. z r. 1410 tedy dovršilo vývoj bezpečnostní a trestní pravomoci Jihlavy. Spojovaly se v ní prvky vlastního městského práva, práv poskytnutých panovníckými privilegii a spolu s účastí v městských spolicích a s působením landfrýdů se tak vytvářela moc schopná čelit jednotlivcům i skupinám, které město ohrožovaly. Tato právní základna dostačovala k uplatnění bezpečnostních opatření, jež město provádělo v prvním a zejména ve druhém desetiletí 15. století. Z toho také vznikl první soubor popravčích zápisů jihlavských, zapsaných v r. 1419. Tvrdá konfrontace byla někdy zmírňována panovníkovými mírnými listy, jako například v roce 1417 vůči Erhartu Puškovi z Kunštátu,³⁸ ale pověst Jihlavy jako města bojujícího vytrvale proti škůdcům pronikla i do soudobé literární skladby, Chvály města.³⁹

36) B. Rieger, Krajské zřízení I, 63–67.

37) Tamtéž 51–52. J. Spěváček, Václav IV. 246–247, 357–359. Zdá se, že J. Spěváček v tomto ohledu konstruktivní roli vysoké šlechty a vztah k městům přecenil.

38) Viz kap. I u pozn. 21.

39) Fures sternunt et predones, | Ob quod multí iam lapkones | Viuunt in tristicia. – Etc. Podle edice W. Wattenbacha 17. Škůdcům autor věnoval čtyři sloky a obdobnou pasáž v prozaické chvále města. F. Hoffmann, Candela rhetoricae (Fikce a skutečnost v předhusitské příručce rétoriky), StR 21, 1982, 73–113, zejména 84, 92.

III. POPRAVČÍ ZÁPISY A TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Shromažďování a výměna zpráv, vznik sbírky. Místa výslechů a vztahy k Jihlavě. Psání – proskripce. Teorie a praxe. InSTITUTE psání v Jihlavě. Účinnost psání. Výsledky. Hodnota výslechů útrpným způsobem. Svědkové. Záznamy proskripce v Jihlavě. Vývojové a druhové zařazení popravčích zápisů jihlavských.

Po osvětlení vnější podoby zápisů a právních i všeobecných podmínek jejich vzniku je možno již určitěji uvažovat o vlastní povaze a funkci popravčích zápisů jihlavských.

V prvé řadě je třeba se vrátit k otázce, kde a jak tyto zápisy byly shromážděny a zapsány. Víme již, že se to stalo najednou někdy v r. 1419. To však ještě nikterak neznamená, že byly samozřejmě shromážděny v Jihlavě. Zejména nápadná okolnost, že období 1410–1419, jež především zachycují, v popravčí knize rožmberské chybí, vede k otázce, zdali zápisy tohoto druhu nebyly shromažďovány společně na jiném místě, odkud potom byly pořizovány opisy a výpisy podle účelu a okolností. Leč některé zmínky potvrzují, že zápisy byly soustředovány v Jihlavě a některé tam byly pořizovány přímo při výsleších. Tak například je do sbírky zahrnut list z Německého Brodu do Jihlavy, týkající se Hanse Trünkela z Rančířova, který zabil ženu jménem Kulhavá.¹ V I. souboru je řada zápisů, u nichž sice není výslovné zmínky, kde vznikly, ale ze souvislosti lze předpokládat, že výslechy byly prováděny přímo v Jihlavě a bez dalšího prostředkování zahrnuty do sbírky popravčích zápisů.² To znamená, že iniciativa ke shromažďování musela vycházet buď z obecného usnesení anebo přímo z Jihlavy. Viděli jsme již, že po řadě předchozích opatření zejména privilegium Václava IV. z r. 1410 mohlo poskytovat k takové činnosti plné oprávnění.

Popravčí zápisy jihlavské shrnují výsledky z různých moravských, českých i rakouských měst, ale i od některých šlechtických vrchností. Je nepochybné, že zprávy byly vyměňovány vzájemně. Četná česká i některá moravská města byla pověřena popravou, vedla tedy rejstříky psanců a vzájemné informování bylo všestranně prospěšné.

Místa, odkud pocházely zápisy, příp. výsledky, jsou zachycena v přehledu zápisů a v mapě.³ Jsou rozseta především v oblasti Vysočiny, jižní až jihovýchodní Moravy. Z této oblasti se poněkud vymykají Milevsko, Kutná Hora, Poděbrady a Jičín. Z toho je zřejmé, že místa výslechů nejsou výrazem tak široké popravčí kompetence Jihlavy, nýbrž že zprávy o výsleších byly sdělovány podle obsahu místům, jež by mohla být zločinci ve výsleších zmíněnými ohrožována. Proto také se nerozlišovalo mezi osobami šlechtického a jiného stavu. Šlo tedy nikoli o kompetenci, nýbrž o zájem.

1) Zápis č. 30.

2) Týká se to pravděpodobně prvních latinských zápisů č. 1–4 a posledních zápisů českých na konci, č. 47, 49–58.

3) Viz přílohy I a II.

K osvětlení účelu popravčích zápisů jihlavských mohou prospět soudobé zásady právní teorie, zejména co do instituce psání neboli proskripce.⁴ Toto právní opatření sledovalo cíl učinit člověka provinilého bezprávným a donutit jej, aby se vydal nebo byl donucen dostavit se v moc práva. Z řady pramenů se v této souvislosti dotkneme jen tří hlavních, příp. Jihlavě nejbližších. Je to především samo jihlavské městské právo, vedle toho názory Václava z Jihlavy a konečně Prokopa písaře novoměstského.

Psání se týká řada nálezů městského práva jihlavského, známých především z prací Tomaschkových.⁵ Většina nálezů byla určena pro Kutnou Horu, ale platily stejně i pro Jihlavu. Jihlavské právo především uznávalo zásadu, že psanec je bezprávný.⁶ Psanci byli zapisováni do městské knihy. Žádný psanec nemohl být vymazán, dokud se neporovnal s tím, kdo proti výmazu zdvihl odpor.⁷ Psanec, který se provinil vraždou nebo zabitím (*Todschlag*), se měl rok a den vyhýbat městu. Když se porovnal s nepřáteli, byl povinen zaplatit ještě rychtáři hřivnu a konšelům půl hřivny.⁸ Psání se nemuselo dít jen pro zločiny, nýbrž i *pro honestis causis*. Proto psanec, který nebyl obviněn ze zločinu, se mohl dostat k soudu k hájení svého dědictví, potom však musel město opět opustit.⁹ Psání nepostihovalo manželku provinilcovu, takže mohla požadovat vrácení svého jmění.¹⁰

Do městských knih byli zapisováni i provinilci z vesnic, zejména z těch, jež majetkově, správou nebo právně závisely na městě. Osoba prohlášená za psance veským soudem a zapsaná mezi psance městské, pokud dosáhla narovnění s veským rychtářem, neplatila již pokutu městskému rychtáři, nýbrž jen poplatek písaři za výmaz z městské knihy.¹¹

Zvláště důležité pro období předhusitské, kam náleží i první soubor popravčích zápisů jihlavských, bylo ustanovení o přechovávání psanců. Kdo psance přechovával, nebyl sice odpovědný poškozenému, nýbrž rychtáři, a to celým proviněním psance.¹²

Na počátku 15. století se užívalo v Jihlavě již také společné právní knihy brněnsko-jihlavské, která se později stala základem kodifikace českého městského práva.¹³ Proto zasluží zmínky její ustanovení o proskripci,¹⁴ jež vycházejí jednak z již připomenutých zásad jihlavských, jednak z článků původní brněnské právní knihy písaře Jana z polovi-

4) O instituci psání srov. R. Rauscher, O popravčí knize 25–26.

5) J. A. Tomaschek, Deutsches Recht in Österreich a zejména Der Oberhof Iglau.

6) „Proscriptus, pro quacunq̄ue causa proscriptus fuerit, semper caret suo iure.“ Citováno latinsky v německém nálezu pro Kutnou Horu. Oberhof 149, č. 257.

7) Tamtéž 102, č. 177.

8) Tamtéž 149, č. 257.

9) Tamtéž 101, č. 175.

10) Tamtéž 87, č. 124.

11) Tamtéž 89, č. 133. Tomaschkova interpretace ne zcela jednoznačného textu.

12) Oberhof 89, č. 134.

13) F. Hoffmann, Brněnské městské právo. In: Brno mezi městy střední Evropy. Brno 1983, 169–170.

14) CIB II. 4, kap. LV De proscriptione, čl. 598–604, s. 224–226 (Brno), jihlavské dodatky k čl. 604 = čl. 190–196, s. 338–339.

ny 14. století.¹⁵ Podrobnější rozbor uplatňování těchto ustanovení v Jihlavě na počátku 15. století nelze na tomto místě podat.

Všechna tato dnes známá ustanovení městského práva jihlavského, příp. brněnského, o psancích sice objasňují celkový význam této právní instituce, ale pro situaci v prvních desetiletích 15. století, kdy šlo o masový výskyt zaznamenaných nepřátel města, měla jen omezený význam – až na výjimku zmíněnou v předchozím odstavci – jak ještě bude vyloženo.

Bohaté poučení o bezpečnostních poměrech a trestní praxi v Olomouci, pověřené od r. 1331 popravčím právem, poskytuje nejstarší městská kniha olomoucká z let 1343–1420, vydaná V. Spáčillem. Mezi více než 700 zápisy jsou více než dvě třetiny trestních, převážně proskripcí. Podle rozboru V. Štěpána¹⁶ bylo mezi nimi 262 vražd, 38 těžkých ublížení na zdraví, 57 krádeží a loupeží, 13 hanobení měšťanů a úředních osob a další zločiny. Na rozdíl od jihlavských zápisů olomoucká kniha zachycuje široké spektrum bezpečnostní a trestní agendy vycházející z vnitřního života města a jen určitý díl zápisů se týká boje proti škůdcům, jako je tomu v jihlavských zápisech. Štěpánův rozbor poskytuje zatím nejplastičtější obraz těchto stránek života našich středověkých měst.

Zevrubnější poučení o právních aspektech psaneckého řízení bychom očekávali v právních rukopisech slavného notáře a právníka olomouckého a brněnského Václava z Jihlavy. Rozbor jeho hlavního právního rukopisu, právní knihy olomoucké, však přináší zklamání. Ač v rejstříku je rubrika *Proscriptiones hominum pro expertis videlicet pro homicidio, volnere duellari, mutilacione, stupro ac insidiis, sive pro alia quacunq̄ue notabili et condigua causa criminali*, v textu kodexu chybí. Není jisto, zda vůbec nebyla zapsána či zda se příslušná složka ztratila. Václav však založil v knize pamětní, *Liber memorialis* (č. 164), zvláštní rubriku *Proscriptiones hominum et scelera perpetrancium*. Ale i tam vyplnil jen jednu stranu. Jeho pokračovatelé psali již zápisy jiného druhu.¹⁷

Přes poněkud pozdější původ skýtá pro výklad popravčích zápisů jihlavských největší poučení Praxis cancellariae, dílo Prokopa písaře novoměstského.¹⁸ Týká se to jak právní instituce psání, tak písemného zachycení případů tohoto druhu v knize psanců. V oddíle o knize psanců neboli knize trestní či knize zločinů¹⁹ pojednává Prokop o jejím vzniku. Platily pro ni čtyři hlavní zásady:

15) Miroslav Flodr, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I edice, Brno 1990, 345-346, čl. 582-588. II komentář, 1992, 148-149, čl. 582-588, III rejstříky, 1993, 119 proscriptio, proscriptus.

16) V. Štěpán, Proskripční záznamy.

17) F. Čáda, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy 134-135. Sotva lze souhlasit s autorem, že „neuskutečnění této dístínke není škoda pro kodex a ani pro městskou historii olomouckou“. Nesporně tím unikla z obrazu doby důležitá složka a po právní stránce možnost srovnání s jinými městy, i když poučení o předchozím období podává nejstarší městská kniha olomoucká.

18) Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae, vyd. F. Mareš, Historický archiv č. 32, Praha 1908. Na význam jeho práce v tomto směru poukázal podrobněji již R. Rauscher, O popravčí knize 26.

19) „De libro proscriptorum sive criminali.“

1. Do knihy se nesměl zapsat nikdo, kdo by nebyl při soudu podle zákona hoden smrti.²⁰ Pro lehčí činy nesměl být nikdo zapsán.
2. Jestliže byl psanec chycen, neměl být vyslýchán jen k zápisu, nýbrž měla mu být dána možnost hájit se a očistit se.
3. Psanec zapsaný podle výslechů tří nebo více osob propadlých smrti nemá práva na obhajobu, avšak může být vyslýchán a podle viny potrestán.
4. Jestliže psanec zapsaný podle výslechu jedné osoby od jiné nebo od více osob byl zbaven viny, pak to, co první proti spravedlnosti zaznamenal, má být mřežováno a vymazáno.²¹

Podle Prokopa písaře vznikala kniha psanců z pěti hlavních příčin:

1. Jestliže je někdo zaznamenan a obviněn z nějakého zločinu, za který je prisuzován trest smrti, neočistí se z toho, leč ze svého majetku záměrně uprchne, je odsouzen za hodna zapsání.
2. Zapsati dá z příčiny zločinu král nebo pán.
3. Dobrovolným vyznáním vyslýchanych bez odvolání.
4. Podle relace jiného města.
5. Vypovězením do vyhnanství.²²

Ačkoli Prokopova příručka vznikla teprve v polovině 15. století, může lecčím přispět i k osvětlení popravčích zápisů jihlavských, a to jak výkladem instituce psání, tak i hlavních druhů zápisů.²³ Z těch přicházejí v Jihlavě zejména 3. a 4., výjimečně též 2. skupiny, i když zápisy tohoto druhu měly zpravidla podobu sdělení z jiného místa (4.). Zejména formulář relace z jiného města zmínkou o seznamu spoluviníků připojeném k listu a žádostí o zápis do knihy psanců osvětlují podobu původního listovního sdělení, které v jihlavských zápisech bývá omezeno již jen na podstatu věci. Určitá obdoba tu byla v jihlavských právních knihách, kam byly dlouho zapisovány rovněž jen nálezy a vylíčení případu bylo pomíjeno.

Jestliže porovnáme souhrnně právní a diplomatické zásady s praxí, jak se jeví v popravčích zápisech jihlavských, pomáhají nám tyto zásady k osvětlení vzniku a účelu zápisů v několika směrech. Především je zřejmé, že instituce psání byla známa a praktikována v Jihlavě velmi časně, a bezpochyby ve značném rozsahu, ve 14. a počátkem 15. století. Podrobnějším právním rozbořením této instituce není třeba se zde zabývat. K našemu zkoumání postačí konstatovat, že instituce psání byla velmi důležitým prostředkem zajišťování bezpečnosti, prostředkem spolupráce mezi městy a jinými místy a jednotlivci, kteří měli zájem na zachování bezpečnosti a postizení těch, kdo ji porušovali a že tedy přes

20) „Proscribere est dignum morte condemnare.“

21) Prokopa písaře Praxis 45.

22) Tamtéž 46–47.

23) K tomu srv. R. Rauscher, O popravčí knize 29.

určité rozdíly v právním chápání některých dílčích zásad byla významným nástrojem bezpečnosti povýšené nad místní zájmy, tj. bezpečnosti obecné.

Zároveň však dospíváme ke zjištění, že v době tak zjitřené, jako byla první dvě desetiletí 15. století, kdy zločinnost přecházela do podoby drobné války soudobým právním řádem tolerované, tato instituce psání měla funkci spíše evidenční a výstražnou než postihovou. Viníci byli často dobře známí, ale bylo jich příliš mnoho, někteří z nich byli příliš mocní a hlavní problém byl v tom, jak je vůbec postihnout. Otázka bezpečnosti tu již přecházela do sféry politické a válečné. To se týkalo zejména postihu „psanců“ šlechtických, kteří byli bezpečně identifikováni, ale instituce psání u nich selhávala.²⁴

Jestliže se podařilo viníka postihnout, nastávala další fáze trestního řízení. I když vina byla v některých případech jasná – slyšeli jsme již o požadavku podle pražské praxe, aby v takovém případě byla svědectví tří svědků, kteří sami propadli smrti – docházelo k výsledkům. Jejich výsledkem bylo vyznání,²⁵ které v podobě zápisu bylo zaznamenáváno do městské knihy,²⁶ příp. rejstříku psanců. Zároveň sloužily výsledky k získání zpráv o dalších vinících. Tak vnikaly řetězy zpráv, které se pak shromažďovaly ve sbírkách popravčích zápisů.

Výsledky byly buď prosté nebo se daly útrpným právem, *bez mučení* nebo *s mučením*. Zpravidla se užívalo obojí metody. V zápisech je obojí druh výsledku vyznačen, bez pochyby k odlišení hodnoty zpráv. Zápisy *s mučením* přinášejí zpravidla řadu dalších jmen a nových skutečností.

Hodnota zpráv získaných mučením byla ovšem velmi problematická.²⁷ Názory na mučení, jež bylo běžným prostředkem trestního řízení, se již od 14. století různily. Velmi zajímavý a relativně pokrokový názor na hodnotu výsledků získaných mučením měl již brněnský pisár Jan. Příslušný článek mohl být znám i v Jihlavě a byl později převzat do již zmíněné brněnsko-jihlavské sbírky nálezu.²⁸ Obdobný názor měl i Václav z Jihlavy. Uvádí známou skutečnost, že lidé na mučení jsou ochotni vyznat na sebe i jiné cokoli, takže pak dochází k nespravedlivým soudním nálezům. Proto radí k opatrnosti. Podle zásady *in dubio melius pro reo* je lépe v takových případech uložit trest mírnější nebo jej i prominout, než odsoudit nespravedlivě nevinného.²⁹ Václavovy názory jsou však kromě jiného ovlivněny právem magdeburským, takže – jako Václavovo dílo vůbec – nevycházely z jihlavské praxe a pro Jihlavu neměly zřejmě přímý dosah.

24) Zřetelněji to vyplývá z rozboru jednotlivých skupin.

25) *Recognicio, bekenntnis*; viz rejstřík – vyznání.

26) Odlišování vyznání od zápisů v tom smyslu, jak uvádí F. Oberpfalcer, *Jazyk knih černých*, úvod XI, XIV–XV, pro 16. a 17. stol., počátkem 15. století neplatilo. (Vyznání – výpověď provinilých osob a zpravidla popis celého mučení. Zápis – o osobách, jimž dána milost a upuštěno od trestu s event. reversem, že nebudou škodit městu.)

27) O možnostech zneužití mučení popravci tendenčním způsobem R. Rauscher, *O popravčí knize* 13, 27. Souhrnně o mučení, zejména však v pozdějších stoletích, J. Klabouch, *Staré české soudnictví* 332–350.

28) Srv. kapitolu LXVI *De tormentis*, CIB II. 4, 271–274.

29) F. Čáda, *Olomoucký kodex Václava z Jihlavy* 123.

O druzích mučení při výsleších v Jihlavě ani jiných místech nás jihlavské zápisy nezpravují.³⁰

Nebezpečí zneužití výslechů a mučení se mělo alespoň částečně čelit svědky. Byli jimi především představitelé městské správy – kromě rychtáře, který výslech řídil – zejména purkmistr a konšelé v nestejném zastoupení. V poddanských městech mohla být zastoupena i vrchnost purkrabím nebo jiným úředníkem.³¹ Podobná praxe byla asi i v Jihlavě a v jiných městech, odkud byly výslechy zaznamenávány v jihlavském souboru, i když výslovné zmínky o tom ve zjednodušených zápisech chybějí. Jen v případech mimořádně závažných nebo choulostivých se přítomnost úředních svědků výslovně zaznamenávala. Tak tomu bylo například v Bystřici nad Pernštejnem, když lapka Šrám vyznával účast pana Viléma z Pernštejna – tedy vlastní městské vrchnosti a jednoho z nejvyšších úředníků zemských – na řadě loupeží a dalších nejtěžších trestních činech. Když Šrám vyznal, že návodem pana Viléma měl být zabit Blud z Kralic, byli přizváni k výslechům se zřetelem k choulostivosti věci kromě konšelů bystrických i konšelé ze sousedních městeček Olešné a Kunštátu.³²

Je zřejmé, že popravčí zápisy jihlavské jsou jen částí materiálu tohoto druhu, který vznikl v Jihlavě v době předhusitské. Po obnovení městských knih v r. 1359, když předtím požár r. 1353 větší část městských písemností zničil, bylo do počátku 60. let zaznamenáno několik proskripcí do I. městské knihy. Je pravděpodobné, že potom byly zapisovány do knihy samostatné nebo jiné vedlejší knihy, dnes nedochované. Výjimkou je jediný zápis z počátku 15. století, který se týká zneužití městské pečeti, a proto pro závažnost věci byl zapsán do městské knihy hlavní.³³

První soubor popravčích zápisů jihlavských není pokračováním běžně zaznamenávaných proskripcí, tj. knihou psaneckou v kompetenci městské. Vyplývá to velmi zřetelně ze srovnání s knihami chebskými a nejstarší knihou olomouckou. Nelze jej pokládat v plném smyslu ani za knihu nebo rejstřík popravčí, vedené z titulu úřadu popravčího. Jde především o sbírku, připravenou, uzavřenou a přepsanou najednou do IV. městské knihy. Účelem sbírky bylo opatřit a uspořádat zprávy o nepřátelích města, aby mohly být využity při jednáních i při bezpečnostních a odvetných akcích. Právní podklad k této činnosti byl složitý, rovnal se v podstatě popravčí pravomoci a rozsahem značně přesahoval obvyklou kompetenci městské správy.

Poněkud odlišný ráz má II. soubor zápisů z let 1426–1457.³⁴ Bylo již uvedeno, že

30) O tom výmluvněji informují např. knihy v uvedené edici Oberpfalcerově.

31) R. Rauscher, *O popravčí knize 12. K účasti vrchnostenských úředníků a interpretaci zpráv o jejich účasti při výsleších* srov. R. Tecl, *Ireální jistebnický purkrabí 229-231*.

32) Zápis č. 24.

33) Srov. O. Smital, *Das Institut der Stadtbücher* 258, 278; MK III, 38v.

34) Viz k tomu výše závěrečnou část I. kapitoly.

začíná třemi zápisy týkajícími se těžkých provinění jihlavských měšťanů, kteří potom utekli z města. Tyto zápisy mají typický charakter psaní, a proto zde byl učiněn náběh ke knize psanců. Potom však zcela převážily výsledky zločinců provedené v Jihlavě a zprávy o osobách nebezpečných městu, čímž se druhý soubor svou povahou přiblížil prvnímu, zejména když lze soudit, že většina zápisů byla soustředěna počátkem 40. let. Od vedené knihy psanců se tedy opět přešlo k zápisu skupin záznamů, i když v několika časových intervalech, nikoli najednou, jako tomu bylo u prvního souboru.